

NR 2 1999

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

F.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö
Docent Gert Jeppsson, Lund, redaktör
1:e arkivarie Göran Larsson, Lund
Universitetslektor Sten Skansjö, Lund
Professor Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Lars Larsson & Christian Theander: Stenåldersboplatser på havets botten	1
Bertil Karlsjö: Vilken är den rätta Brömse sten?	12
Anders Andrén: Det förlorade paradiset – att söka efter jaktmarker i det medeltida Danmark och Sverige	16
Skånelandslitteratur 1996	31
<i>Aktuellt om arkivaliskt</i>	36

Stenåldersboplatser på havets botten

Av Lars Larsson och Christian Theander

Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet

Stora områden kring de skånska kusterna dränktes under mesolitisk tid (äldre stenålder). Under de senaste åren har omfattande marin arkeologiska undersökningar genomförts för att eftersöka och utgräva den bebyggelse som funnits i områden som nu är havsbotten. Främst är det Öresund som blivit föremål för undersökning.

En västskånsk skärgård

Efter flera markanta förändringar av den skånska kustlinjen under isavsmältningssfasen (Björck 1996) uppstår för 11.300 år sedan en landbrygga till Själland (Larsson 1994; *samtliga tidsangivelser baseras på kalibrerade C14-värden*). Fram till för ungefär 7.500 år sedan låg den skånska strandlinjen lägre än den nuvarande. Detta berodde främst på att norra Sverige genom landisen pressats ned och därvid kunde rymma betydligt större vattenmassor än idag. Men genom en kraftig landhöjning i norr förminskades Bottenviken. Vattennivån steg i den dåvarande Ancylussjön och dränkte efterhand landet utmed den skånska syd- och östkusten. I själva verket var det mycket stora områden som försvann inom det som nu är södra Östersjön, motsvarande mer än Skånes yta (Fig. 1: A–B). Det rör sig därtill om mycket värdefulla fiskevatten och jaktmarker i ett landskap med många vikar och öar.

Utmed den skånska västkusten hade sedan slutet av istiden funnits en djup och smal havsvik som från Kattegatt trängt ned till i höjd med Lomma (Fig. 1: A). Viken omfattade ett idag så främmande inslag som en västskånsk skärgård. Denna vik med öar, uddar och åmynningar var mycket attraktiv för bosättning (Fig. 2). Här fanns rikt fiske i skyddat läge och lämpliga platser för säljakt. På båda

sidor om viken liksom i området söderut mot den stigande Ancylussjön utbreddes sig skogsmarker med ett rikt djur- och växtliv.

På grund av en global temperaturhöjning som resulterade i avsmältning av polarisarna kom havsytan att höjas varvid viken blev allt bredare. Speciellt markanta havsnivåhöjningar inträffar under perioden 7.000–6.500 f.Kr. då havsytan höjdes med totalt omkring femton meter.

Det grundaste läget i nuvarande Öresund finns utanför Limhamn på sju meters djup. Det var här som havet slutligen trängde in i östersjöbäckenet för ungefär 8.500 år sedan och landbryggan till Själland definitivt försvann. Saltvatten strömmade in och Ancylussjön omvandlades till Littorinahavet med Mastogloiahavet som ett övergångsskede. Havsviken som uppfyllde Öresund torde ha varit som attraktivast för människor århundradena innan genombrottet av havsvatten ägde rum. Från landbryggan, som då var några få kilometer bred, kunde man lätt nå såväl Öresundsvikens saltvatten som Ancylussjöns söta vatten.

Att eftersöka en dränkt bebyggelse

Att de nu dränkta områdena rymt en betydande bebyggelse har man länge varit medveten om (Rausing & Larsson 1977). Problemet har varit hur man skulle kunna

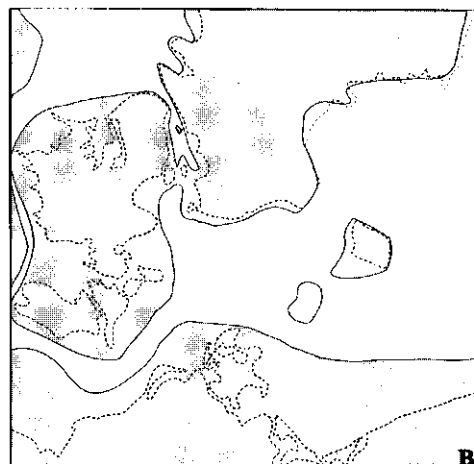
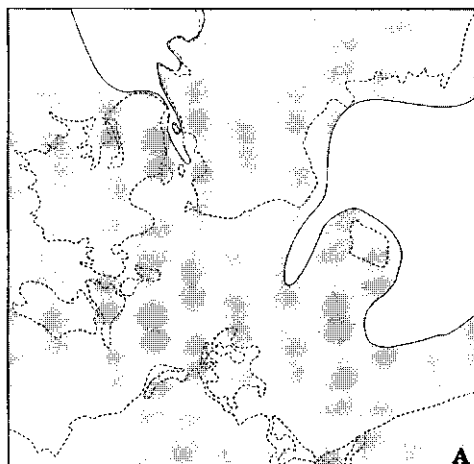
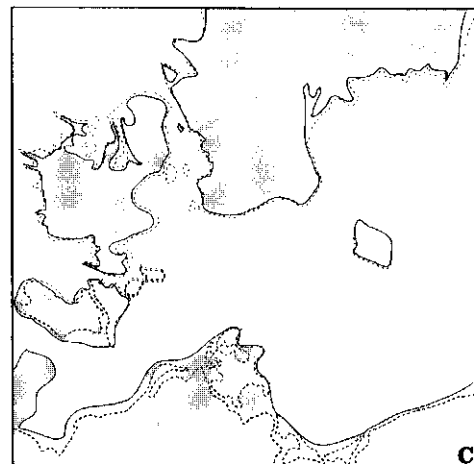

Fig. 1. Relationen mellan land och vatten under mesolitisk tid. För omkring 10.500 år sedan (A) var stora delar av södra Östersjön fast land. Det salta Yoldiahavet hade kontakt med Kattegatt genom nuvarande mellansvenska sänkan. För omkring 9.500 år sedan (B) hade stora områden dränkts och endast en smal landbro fanns mellan Skåne och Själland. Ancylussjöns utlopp flöt genom Stora Bält. Under slutet av mesolitikum för 6.500 år sedan låg havsnivån högre än idag med undantag för södra Östersjökusten (C).

finna den. Att eftersöka bebyggelselämningar på havsbotten är nämligen behäftat med betydande problem. Sikten är dålig och strömmarna kraftiga. Detta medför betydande orienteringssvårigheter samtidigt som de begränsade tidsmarginalerna för dykarna gör eftersökningen extra besvärlig. Vid landinventering kan man kosta på sig att slumpvis söka efter bosättningslämningar, men vid eftersökning av dränkta (submarina) spår efter bebyggelse måste man sätta upp modeller för var bosättning förekommit för att avgränsa sökområdena.

En sökmodell som utnyttjats utgår från den omfattande information som föreligger om kustbosättningsens lokalisering under en senare del av äldre stenåldern (Larsson 1983). Då stod havsnivån i höjd med dagens eller några meter högre. Därför är boplatserna belägna utmed den nuvarande kusten eller något innanför. Denna kustbosättning var koncentrerad till skyddade havsvikar, trånga sund och ådeltan (Fischer 1993). Här finner man de stora och till synes kontinuerligt bebodda boplatserna med omfattande kulturlager, i några fall kombinerade med gravfält såsom vid

Skateholm i Sydsåne (Larsson 1988). Rimligtvis borde kustbosättningen i ett tidigare skede ha haft ungefär samma fördelning. Genom att detaljstudera sjökortens bottenangivelser är det möjligt att vid olika konstruerade havsnivåer finna fram var det förekommit havsvikar, trånga sund och åmynningar som var lämpliga boplatslägen.

En av de tydligaste åfåror på Öresunds botten är den för Saxå som kan följas från dess nuvarande utlopp mot norr och igenom Landskronas nuvarande hamn för att utmynna på botten mellan denna stad och Ven. Det är genom denna dränkta åfåra som Landskrona försetts med en naturlig djuphamn. Åfåran kom att bli utgångspunkten för en metodisk inventering efter boplatser. Med hjälp av båt och dykare avsåktes båda sidorna av det forna övre åloppet vid en inventering 1979–80. En boplatser på vardera sidan av åfåran påträffades på mellan 5 och 6 meters djup (Larsson 1983) (Fig. 3: 1 och 2). Bäst bevarad var fyndplatsen på grundet Pilhaken som ligger på den västra sidan om den mycket tydliga bottenrännan. De föremål som påträffades tyder på att boplatsen använts för omkring 9.000 år sedan.

Detta var första försöket överhuvudtaget att genomföra en målmedveten sökning efter dränkta kustboplatser i norra Europa. Det lyckade försöket gav mersmak, men av olika skäl, främst brist på anslag, fick insatserna stanna vid detta försök.

Under 1980- och början av 1990-talet byggde däremot de danska antikvariska myndigheterna bl.a. vid Miljøministeriets Skov- og Naturstyrelse upp en omfattande organisation som omfattade dykande arkeologer och lämplig utrustning (Fischer & Sørensen 1983). Betydande insatser i form av inventeringar utefter de danska kusterna har bidragit till att ett stort antal boplatser påträffats (Fischer 1995; Skaarup & Myrhøj 1996). I vattnen mellan de danska öarna har boplatundersökningar utförts. Den goda bevarings-

miljön har bidragit till att kanoter, paddlar och i ett par fall gravar ingår i fyndmaterialet (Skaarup 1983; Andersen 1987; Fischer 1987; Grøn & Skaarup 1993). Dessa boplatser tillhör dock samtliga en sen del av äldre stenålder, något årtusende efter det att Öresund bildats. I andra delar av Sydvestskandinavien ligger dessa kustbosättningar på torr mark,

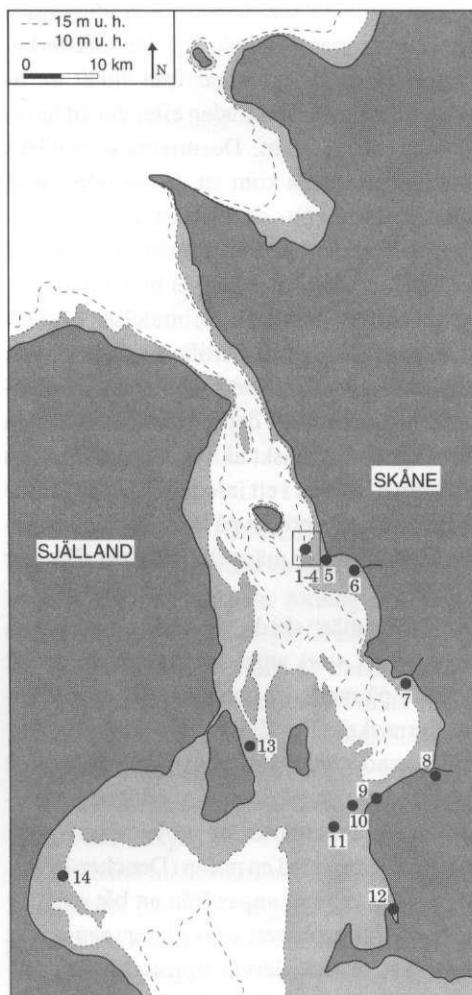

Fig. 2. Spår efter dränkt bosättning i Öresund. 1–4: fyndplatser kring Saxåns submarina åfåra (se fig. 3), 5: Gråen, 6: Saxåns utlopp, 7: Lødder, 8: Segebro, 9: Limhamns hamn, 10: Lernacken, 11: Knaggen, 12: Foteviken, 13: Svalerumpan och 14: Solrød Strand.

men i södra Danmark och Nordtyskland (Hartz & Lübke 1995; Lübke *et al.* 1995) har de senare kommit att dränkas på grund av landsänkning (Fig. 1: C).

Boplatser under Öresundsbron

När planerna för Öresundsbron började ta form framgick att denna skulle placeras i avslutning till det område som utgjorde den högsta punkten för den forna landbryggan. Här kunde man förvänta sig den tätaste bebyggelsen med lämningar från slutet av istiden till några århundraden efter det att havsvattnet bröt igenom. De marinarkeologiska undersökningarna kom att drivas från dansk sida genom Skov- og Naturstyrelsen, eftersom danskarna hade de största erfarenheten av denna verksamhet genom bl.a. undersökningarna för Stora Bält-förbindelsen (Pedersen *et al.* 1997) och därtill den lämpligaste utrustningen. Kontakten med svenska myndigheter upprättades dels på forskarsidan men också genom svenskt aktivt deltagande i och på vattnet. Redan i ett inledningsskede kunde man konstatera att det på botten fanns entydiga belägg efter mänsklig närvaro (Fischer 1993).

I ett primärt skede av undersökningarna upptogs ett stort antal provgropar inom ett område på mellan 2 och 6 meters djup utanför Lernacken (Fig. 2: 10). En del ytor besiktigades genom att dykaren hastigt rörde handen över botten och på detta sätt avlägsnade bottensanden. I merparten av provgroparna sögs materialet upp med en pump (Dencker 1996). Med stora vattenpumpar från en båt ovanför undersökningsplatsen sögs vatten genom ett slangsystem och därvid uppstod ett undertryck. Ett rörmunstycke kopplat till slangsystemet riktades mot botten och det uppsugna materialet samlades i nätsäckar i munstyckets bakre del. Säckarna lyftes därefter ombord och materialet sorterades. I ett be-

tydande antal provgropar påträffades tillhuggna flintor. Merparten var flintavslag men också avlånga spån och mikrospån påträffades. De senare kunde genom sina skarpa kanter direkt användas som knivar eller har varit insatta som eggår i benredskap. Ett mindre antal flintredskap, exempelvis skrapor, ingick också i fyndmaterialet.

De lämningar som påträffats tillhör huvudsakligen bosättningen från den allra sista fasen av landbryggans bosättning och tiden kort därefter för mellan 9.500 och 8.500 år sedan. Några få flintföremål kan däremot ha tillhört ett stadium under isavsmältningen för drygt 13.000 år sedan, då det under några få århundraden existerade en landbrygga mellan Skåne och Själland (Larsson 1994).

Flintföremålen framkom direkt på havsbotten och som mest till ett djup av ungefär en halv meter ned i sanden. Oftast var lagren betydligt tunnare än så. Hård lera eller krita utgjorde underlaget. Att botten inom betydande områden av brosträckningen utgjordes av ren kalk vittnar om att strömmar under årtusendens lopp fört bort betydande bottenmassor.

Flertalet bearbetade flintföremål uppvisade avrundade och nötta kanter s.k. svallningsspår och en blåvit patinering orsakad av saltvattnet. Dessa föremål har av strömmar frilagts ur boplatzlager, förts bort och slutligen avsatts på en plats med lugnare vatten. Fyndmaterialets spridning visade att det funnits ett flertal boplatser inom undersökningsområdet. De hade dock förstörts varvid lämningarna spritts över ett stort område.

Det som gav hopp om att det likväl skulle finnas ostörda boplatzlämningar var ett mindre antal flintor som saknade spår efter svallning och patinering. Dessa borde ligga i ursprungligt läge eller nyligen ha sköljts ut från ett boplatzlager. Trots ett omfattande sökande var det inte möjligt att återfinna någon sådan intakt fyndplats.

Här måste betänkas att marinarkeologi i vatten som Öresund är ett mycket tålamodskrävande arbete. I öppen sjö krävs det inte mycket vind för att dykningsarbetena måste upphöra. Sedan vinden mojar, vilket går ganska snabbt, tar det lång tid för strömmarna att minska i kraft så att arbetet åter kan komma igång. Att tvingas till kaj och i dagar vänta på lämpligt väder såväl över som under vattenytan är ytterst frustrerande, speciellt med tanke på att de ekonomiska ramarna är satta efter fasta arbetstider. Man får vara tacksam om det går att utnyttja hälften av den utsatta tidsplaneringen.

Det råder ingen tvekan om att det parti som Öresundsbron täcker har varit attraktivt och välanvänt för bosättning. Men tyvärr har årtusendens erosion i alltför stor omfattning förstört och omändrat det forna fastlandslandskapet. Det kan inte uteslutas att välbevarade boplatser döljer sig i skyddade lägen men de ekonomiska insatser som ställdes till förfogande – och som var betydande – var likväl inte tillräckliga för att »finkamma» bottnen.

Vid undersökningen utanför Lernacken påträffades också rötter och stubbar från träd. Tre av dessa från björk, al och asp har daterats för att få en uppfattning om när havet nådde den nivå på vilken rötterna påträffades (Fischer 1996). En stubbe från ett djup av 6,4 meter ger en datering till ungefär 6.700 f. Kr. medan det minsta djupet för en rot på 2,6 meters djup ger en ålder av ungefär 6.200 f. Kr. Dessa värden stämmer väl överens med åldern på havsnivåhöjningen i Öresund södra del.

En boplatz vid Pilhaken

Om Öresundsbrons täckningsområde visar på naturkrafternas åverkan finns det andra platser i Öresund med bättre förutsättningar för att boplatser eller delar av dessa skall ha bevarats.

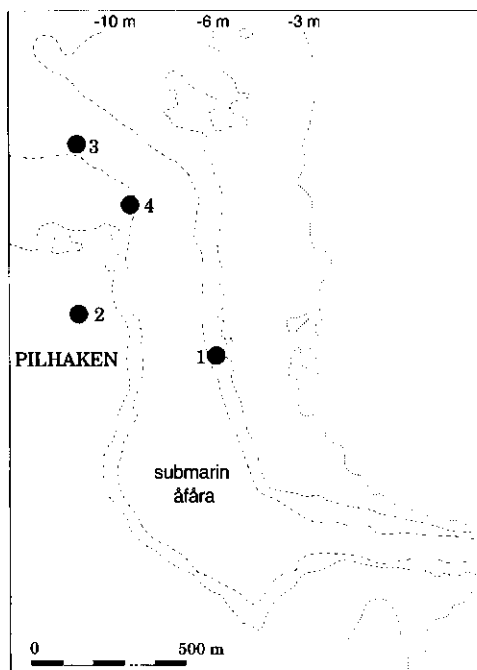

Fig. 3. Fyndplatser efter bosättning utmed Saxåns submarina åfåra. Fyndplats 1 och 2 framkom vid avsökning år 1979, fyndplats 3 påträffades 1975 och fyndplats 4 uppmärksammades 1992 och undersöktes 1995–96.

I samband med förberedelserna för Öresundsbron genomfördes en sammanställning av den information som förelåg om kända och sannolika boplatser på Öresunds botten (Fischer 1993). På flertalet av dessa företogs rekognosceringar av dykare. Det finns ett betydande antal platser där bearbetad flinta har uppmärksammats (Fig. 2), men det visade sig att endast ett mindre antal tycks uppvisa bevarade kulturlager.

I samband med denna sammanställning av fyndlokaler blev den tidigare omnämnda boplatzen vid Pilhaken, mellan Landskrona och Ven, åter aktuell. Vid dykning inom området för den år 1979 påträffade fyndplatsen iaktogs inte några boplatslämningar, vilket i sig inte är så märkligt då strömmar på kort tid kan täcka en tidigare blottad yta med sand. Denna besvikelse kompensades mer än väl av att

en ny boplats längre ut mot den forna åmynningen påträffades. Den var belägen invid den branta kant som markerar åfåran i havsbotten (Fig. 3: 4). Från en nivå på drygt 7 meter stupar åfåran ned till 14 meters djup. På kanten uppmärksammades ett gytjelager som var stätt i kraftig nedbrytning på grund av strömmarnas inverkan. I denna gytta fanns bearbetad flinta inlagrad. Vid de inledande dykningarna 1992–93 uppmärksammades också några redskap såsom en spetsyxa, flera spån samt en smal trädstam med spår efter bearbetning och hasselnötsskal (Fischer 1993). Datering av trädstammen visade att människor bott på platsen för ungefär 9.100 år sedan.

De goda bevaringsförhållandena var en viktig anledning till att fortsätta undersökningarna. Att det fyndförande lagret höll på att eroderas bort var ytterligare ett skäl för att så fort som möjligt genomföra en arkeologisk undersökning. Denna kunde utföras under två sommarsäsonger 1995 och 1996.

Under den första sommarsäsongen inriktades arbetet på att fastställa omfattningen av det fyndförande lagret (Ljungkvist & Theander 1995). Kvadratmeterstora provgropar upptogs genom uppsugning av gytta och den täckande sanden. Platsen, benämnd Pilhaken 4, har på ytan ett mycket utsatt läge vilket medförde att arbetet från båt endast kunde genomföras då vindar och strömmar var speciellt gynnsamma. Detta bidrog till att endast fjorton kvadratmeter kunde undersökas. Det framgick att erosionen inte bara naggat fyndlagret i kanten till åfåran. Ett betydande område in på grundet Pilhaken har omfattat boplatslämningar som spolats sönder. Spridda flintor på sandbotten visade på detta. Genom att utgräva en rad gropar vinkelrätt mot den forna åmynningen erhöles en bild av hur boplatsen och närliggande området varit utformade (Fig. 4).

Den verkliga boplatsytan har legat uppe på

en nästan plan sandyta invid åmynningen. Vid denna tid har platsen utgjort ett skyddat parti med vassruggar, troligen en del av ett deltalandskap, där växtrester kunde ansamlas på botten. Här hamnade också en del material som bosättarna kastade ut i vattnet. En viss skiktning av gytta och sand tyder på att det redan under bosättningen förekom perioder med kraftigare strömmar, kanske under vintern, då sand fördes in till stranden. Senare erosion har nästan helt förstört gytjelagret.

En mera omfattande rekognoscering av området runt boplatsen genomfördes under sommaren 1996 (Theander 1996). Då kunde gytjelagret följas utmed ett cirka 16 meter långt parti av slutningen. En kraftig ekstam som låg ut mot kanten tyder på att den forna stranden kantats av träd som revs upp då havet höjdes.

Fyndmaterialet består av redskap som skrapor och stickel för bearbetning av ben eller horn, spån och mikrosnån samt bearbetade flintor. Dessa har avsatts omkring 7.100 f. Kr. vilket motsvarar en sen del av Maglemosekulturen. Några få ben påträffades och visade sig tillhöra uroxer, kronhjort och rådjur. Märkligt nog påträffades inte några ben efter fiskar eller sälar som man i första hand borde knyta till platsen. Flera stickor med spår av eld i ena änden kan ha använts som bloss vid exempelvis ljustring av ål på natten.

Andra boplatser på Öresunds botten

Den aktuella boplatsen har sannolikt utgjort en förhållandevis kortvarig bosättning invid åmynningen, annars borde fyndmaterialet ha varit större, den kraftiga erosionen till trots. Pilhaken 4 är den äldsta undersökta boplatsen i Öresund och för övrigt i Sydvästskandinavien submarina miljö. Att det funnits betydligt äldre boplatser inom nu dränkta landområden inom Öresundregionen visar fynd av flintredskap och renhorn med bearbetnings-

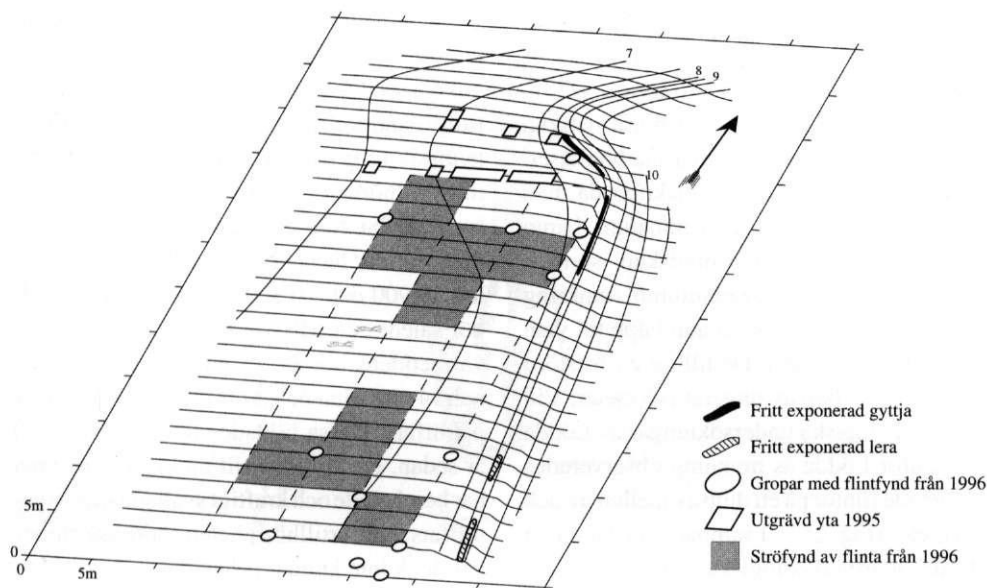

Fig. 4. Boplatsen Pilhaken 4 med markering av bottenförhållanden och fyndspridning.

spår som vid sandsugning vid Solrød Strand i Køgebukten förts upp till ytan (Vang Petersen & Johansen 1993) (Fig. 2: 14). Dessa har daterats till det äldsta stadiet av isavsmältning för ungefär 14.000 år sedan. Även på andra platser i Öresund har bearbetad flinta från ett något senare stadium av isavsmältningsperioden påträffats (Fischer 1993, Fig. 7 B).

Från ungefär samma tid som den undersökta boplatsen vid Pilhaken dateras två andra boplatser. På ett djup av ungefär 6 meter utanför Amager, på en tidigare ö, påträffades på en boplats, benämnd Svalerumpan, mikroliter, spån och avslag samt några få ben (Fischer 1993). C 14-datering av eldpåverkat trä anger att boplatsen använts omkring 7.200 f. Kr., ungefär samtidigt med Pilhaken 4 (Fischer 1995). Vid Knaggen utanför Klagshamn framkom flintföremål samt ett gyttjelager som skyddats av stora stenar (Fig. 2: 11). Denna boplats är sannolikt av samma ålder som Svalerumpan (Fischer 1997).

En människoskalle funnen på ett djup av 10

meter i södra Östersjön dateras också till denna fas – omkring 7.300 f. Kr. (Tauber 1989). Det intressanta med denna skalle är att en analys baserad på kolisotopen ^{13}C anger att personen levte på en dominerande marin föda. Personen måste ha tillbringat större delen av året vid havet. Isotopmätningar av likåldriga skelettdelar från människa från en boplats i Holmegaards mosse på Själland, ca. 30 km från havet, anger att man där till stora delar levte på skogens djur och växter samt söt-vattensfisk (Tauber 1986; Larsson 1991).

Under slutet av Maglemosekulturen, redan innan landbryggan mellan Skåne och Själland hade dränkts, tycks det ha funnits folkgrupper med olika inriktningar, den ena mer bunden till inlandet, den andra med inriktning på bosättning vid havet. Någon större skillnad behöver det inte ha varit mellan inlands- och kustbefolkningen. Benfynden vid Pilhaken visar på att kustbefolkningen bedrev skogs-jakt, medan det stora antalet fiskben från inlandsboplatserna anger att fiske var av stor

betydelse. Kustflinta och ben av säl på inlandsboplatserna visar också på ett flitigt utbyte mellan kust och inland (Larsson 1978).

Till en senare fas, då havet brutit igenom Öresund, dateras andra submarina boplatser. En sådan förstördes vid sekelskiftet då man muddrade för att utvidga Limhamns hamn (Fig. 2: 9). Flint- och benredskap, som är typiska för Kongemosekulturen omkring 6.000 f. Kr., kom då i stort antal upp till ytan (Larsson 1983, 1999). De tillhör en förstörd boplatser på ett djup av ungefär två meter. Vid marinarknologiska undersökningar av Löddekar utanför Löddeås mynning observerades bearbetade flintor på ett djup av mellan tre och fyra meter (Fig. 2: 7). I samband med att man utförde marinarknologiska undersökningar av en tidigmedeltida spärranläggning i Foteviken, sydvästra Skåne (Crumlin-Pedersen 1984), påträffades på tre meters djup flintspån vilka bör tillhöra Kongemosekulturen (Fig. 2: 12). Även på djup mindre än en meter finns det uppgifter om boplatsslämningar såsom vid Gråen utanför Landskrona (Fig. 2: 5), utanför Saxåns nuvarande mynning (Fig. 2: 6) och vid Segebro vid Segeås mynning (Fig. 2: 8) (Larsson 1982).

Uppgifter föreligger också om fynd av bearbetad flinta utanför Kullaberg, men här har det inte kunnat fastställas ifall dessa tillhör submarina boplatser eller om flintorna kommer ifrån sönderpolade boplatser på land.

Skåne syd- och östkust och sjöarna

Den submarina bosättningen utmed Öresundskusten är förhållandevis väl representerad. Lämpliga boplatser har det också funnits utmed Skånes syd- och östkust, men här saknas tyvärr uppgifter om boplatsslämningar. I början av värmestiden för ungefär 10.000 år sedan var det mycket stora delar av södra Östersjön som fortfarande var fast mark (Fig. 1: A). Å andra sidan har det inte företa-

gits någon målmedveten sökning med undantag för ett område utanför Ravlunda i Hanöbukten (Hansen 1995). Under lång tid har här flutit iland tallstammar med rötter. Vid botenbesiktning har det visat sig att tallstammar med tillhörande rotsystem fortfarande står kvar. Tallar från ett djup mellan 57 och 14 meter under havsytans nivå dateras till mellan 10.900 och 10.300 år före nutid. De tillhör således en tallskog som växte upp under värmestidens början. På ett djup av mellan 7 och 14 meter har också omfattande gytjelager påträffats. Dessa bildades för ungefär 9.000 år sedan. I anslutning till mossavlagringarna har bearbetade och kraftigt svallade flintor påträffats. Kulturtillhörigheten för dessa flintor har dock inte kunnat fastställas.

En annan miljö som borde vara gynnsam för fynd av nu submarin bosättning är delar av nuvarande Kristianstadsslätten. Här fanns under stora delar av stenåldern en vik av Östersjön med varierande omfattning beroende på den aktuella vattenståndsnivån. I Hammarsjön har man stött på dränkt skog (Magnusson & Vägren 1994). I Råbelövssjön har man påträffat sälben, men också åtskilliga benredskap som spolats upp på stranden (Sundelin 1922).

Dränkt stenåldersbosättning förekommer inte bara vid kusten. Under mesolitikum förekom förändringar av klimatet som resulterade i varierande vattenstånd i de skånska sjöarna. I sjöar som Ringsjön, Vombsjön, Yddingen och Börringesjön förekommer boplatser på en nivå mellan några decimeter och upp till ett par meter under nuvarande vattenyta (Karsten 1986; Sjöström 1995). Det är således inte bara vid kusten som stenålderns människor fick flytta sina lägerplatser beroende på förändrade vattennivåer.

Fortfarande är det många oklarheter som återstår att reda ut kring den skånska kustbosättningen under en betydande del av stenåldern. Från undersökning av den svenska

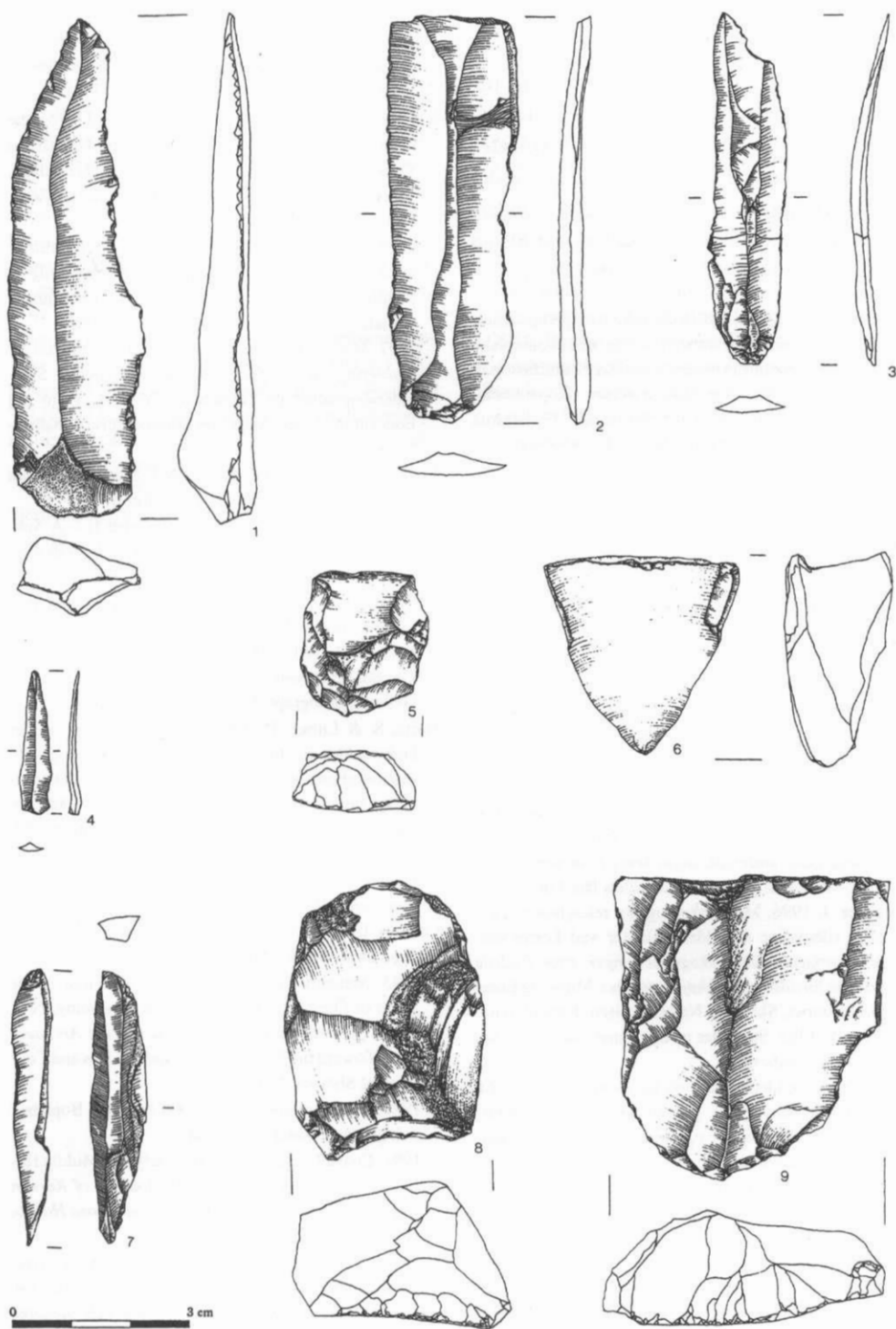

Fig. 5. Flintföremål från boplatsen Pilhaken 4. 1-3: spån, 4: mikrospån, 5, 8-9: skrapor, 6: stickel och 7: stickelavslag.

västkustens äldsta kustbosättning liksom en sen del av skånskt mesolitikum vet vi att huvuddelen av bosättningen var samlad till kustregionen. Vid framtida bro- och hamnbyggen liksom vid annan form av exploatering såsom sandsugning och muddring är det därför viktigt att marinarkeologiska undersökningar kan utföras. Mycket av vår äldsta bosättning ligger på havets botten.

Crafoordska stiftelsen, Gyllenstiernska Krapperrupsstiftelsen samt Riksantikvarieämbetet bidrog med ekonomiska medel för att genomföra undersökningen. Kulturhistorisk afdelning vid Skov- og Naturstyrelsen, Köpenhamn, ställde generöst utrustning till förfogande. Författarna vill framföra ett stort tack för dessa viktiga bidrag.

Referenser

- Andersen, S. H. 1987. Tybrind Vig: A Submerged Ertebølle Settlement in Denmark. Coles, J. M. & Lawson, A. J. (ed.), *European Wetlands in Prehistory*. Oxford.
- Björck, S. 1996. Late Weichselian/early Preboreal Development of the Öresund Strait; a Key Area for northerly Mammal Immigration. Larsson, L. (ed.) *The Earliest Settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas*. Acta Archaeologica Lundensia 8:24.
- Crumlin-Pedersen, O. 1984. Fotevik. De marinarkæologiske undersøgelser 1981 og 1982. *Pugna Forensis* –? *Arkeologiska undersökningar kring Foteviken, Skåne 1981–83*. Länsstyrelsen i Malmöhus län. Lund.
- Dencker, J. 1996. Marinarkenologiske rekognosceringer efter submarine stenalderboplads ved Lernacken. *Marinarkæologiske rekognosceringer efter fredede vrage og fortidsminder i højbrotracéet*. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. København.
- Fischer, A. 1983. Stenalder på den danske havbund. *Antikvariske studier* 6.
- 1987a. Stenalderbopladsen på Argusgrunden – En 7000-årig bebyggelse på bunden af Smålandsfarvandet. *Fortidsminder og kulturhistorie*. Miljøministeriet. København.
- 1987b. *Stenalderbopladsen på bunden af Smålandsfarvandet. En teori afprøvet ved dykkerbesigtigelse*. Miljøministeriet. København.
- 1988. Skovtur på havets bund. Stenalder-boplads i druknet skov på bunden af Storebælt. *Havsbundsundersøgelser. Aktiviteter 1988*. Miljøministeriet. Hørsholm.
- 1993. *Stenalderbopladsen på bunden af Øresund. Afprøvning af en model for mesolitiske kystbopladsers topografiske placering. Del 1, det centrale Øresund*. Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. København.
- 1995. An entrance to the Mesolithic world below the ocean. Status of ten years' work on the Danish sea floor. Fischer, A. (ed.), *Man and Sea in the Mesolithic. Coastal settlement above and below present sea level*. Oxbow Monograph 53.
- 1996. Rødder og stubbe af havsoplugte træer. *Marinarkæologiske rekognosceringer efter fredede vrage og fortidsminder i højbrotracéet*. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. København.
- 1997. *Marinarkæologiske forundersøgelser forud for etablering af en fast Øresundsforbindelse*. Stenalderbopladsen på bunden af Øresund. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. København.
- Fischer, A. & Sørensen, S. A. 1983. Stenalder på den danske havbund. *Antikvariske studier* 6.
- Grøn, O. & Skaarup, J. 1993. Møllegabet II – A Submerged Mesolithic Site and a »Boat Burial« from Ærø. *Journal of Danish Archaeology* 10 (1993).
- Hansen, L. 1995. Submerged Mesolithic landscapes. Preliminary results from the Hanö Bay, Southern Baltic. Fischer, A. (ed.), *Man and Sea in the Mesolithic. Coastal settlement above and below present sea level*. Oxbow Monograph 53. Oxford.
- Hartz, S. & Lübke, H. 1995. Tauchprospektion in der Hohwacher Bucht – Zur Frage der Erhaltung submariner steinzeitlicher Küstenwohnplätze in der westlichen Ostsee. *Archäologie unter Wasser 1*. Archäologische Information aus Baden-Württemberg 33. Stuttgart.
- Karsten, P. 1986. Jägarstenåldern kring Yddingen. *Limhamniana* 1986.
- Larsson, L. 1982. *Segebro. En tidigatlantisk boplads vid Sege ås mynning*. Malmöfynd 4. Malmö.
- 1983. Mesolithic Settlement on the Sea Floor in the Strait of Öresund. Masters, P.M. & Flemming, N.C. (eds.) *Quaternary Coastlines and Marine Archaeology. Toward the Prehistory of Land Bridges and Continental Shelves*. New York.
- 1988. *Ett fångstsmåhåll för 7000 år sedan*. Boplatser och gravar i Skatchholm. Lund.
- 1991. Coastal Adaptation in the Early and Middle Holocene of Southern Scandinavia. *Journal of Korean Ancient Historical Society Hanguk Sanggosa Hakbo*. No. 8.
- 1994. De äldsta boplatsslämningarna i Sydsverige. *Fynd och boplatser kring Finjasjön, norra Skåne. Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 1994: 1.
- 1999. Submarine settlement remains on the bottom of

- the Öresund strait, southern Scandinavia. Thévenin, A. (ed.), *L'Europe des derniers chasseurs, Épipaléolithique et Mésolithique*. Paris.
- Lübke, H., Hoffmann, G., Heinrich, D. & Hartz, S. 1995. Erste Ergebnisse interdisziplinärer Zusammenarbeit zum submarinen Ertebølle-Fundplatz Eckernförde-Mövenberg. *Archäologie unter Wasser 1*. Archäologische Information aus Baden-Württemberg 33. Stuttgart.
- Ljungkvist, J. & Theander, C. 1995. *Pilhaken 4. En submarin boplatz från tidigmesolitikum*. Undersökningsrapport. Arkeologiska institutionen, Lunds universitet. Lund.
- Magnusson, S.-E. & Vägren, G. 1994. Alstubbarna i sjön var 7 500 år gamla. *Fauna och Flora* 1994: 5.
- Pedersen, L. & Fischer, A. & Aaby, B. 1997. *Storebælt i 10.000 år. Mennesket, havet og skoven*. København.
- Rausing, G. & Larsson, L. 1977. Pilhaken, en stenåldersboplatz under Öresund. *Ale, Historisk tidskrift för Skåneland* 1977: 2.
- Sjöström, A. 1995. Stenåldersforskning kring Ringsjön – igår och idag. *Frostabygden* 1995.
- Skaarup, J. 1983. Submarine stenalderboplader i det fynske øhav. *Antikvariske studier* 6.
- Skaarup, J. & Myrhøj, H. M. 1996. *Submarine stenalderboplader – status og fremtid*. Rapport. Nationalmuseets Marinarkæologiske Undersøgelser. København.
- Sundelin, U. 1922. Råbelövssjöns och Nosabykärrs senkvartära historia och de där gjorda stenåldersfynden. *Geologiska Föreningens i Stockholm Förhandlingar* 1922.
- Tauber, H. 1986. Analysis of stable isotopes in prehistoric populations. Herrmann, B. (ed.), *Innovative Trends in der prähistorischen Anthropologie*. Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie Ethnologie und Urgeschichte, Band 7. Göttingen.
- 1989. Danske arkæologiske C-14 dateringer 1988. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1988.
- Theander, C. 1996. *Pilhaken 4:1996. En submarin boplatz från tidigmesolitikum. Kompletterande undersökning i anslutning till 1995 års undersökningsområde. Undersökningsrapport*. Arkeologiska institutionen, Lunds universitet. Lund.
- Vang Petersen P. & Johansen, L. 1993. Sølbjerg – An Ahrensburgian Site on a Reindeer Migration Route through Eastern Denmark. *Journal of Danish Archaeology* vol. 10 (1991).

Vilken är den rätta Brömse sten?

Av Bertil Karlsjö

Karl XI:s väg 31, 302 36 Halmstad

Vid den första gränsläggningen mellan Danmark och Sverige, som anses ha ägt rum på 1050-talet, »sattes» sex stenar mellan rikena. Dessa avsåg enligt min mening *inte* att markera hela gränsens sträckning utan att komplettera befintliga, välkända och erkända gränsmärken. De sex stenarna »sattes» sålunda på platser där länderna var oeniga om gränsens sträckning eller där gränsen markant ändrade riktning. (Se min artikel i Blekingeboken 1997: Varför sattes endast sex stenar vid den första gränsläggningen mellan Danmark och Sverige?)

Den sjätte av 1050-talets stenar, Brimsæ sten mellan Blekinge och Möre, har man oftast försökt placera på den lilla holmen vid Bröms, 3 km norr om samhället Brömsebro. Här passerade redan under tidig medeltid en väg från Kalmar till de blekingska kuststäderna. Landabäcken/Brömsebäck har sedan gammalt utgjort gräns mellan Danmark och Sverige. Brömsan (Brendsondt, Brendsen) är ett äldre namn på Brömsebäck. Vattendraget hette ursprungligen +Brims 'broms(en)', med syftning på att vattnet brummade och surrade som en insekt. På holmen vid Bröms har det funnits många olika stenar. Men har någon av dem varit 1050-talets Brimsæ sten? Eller skall man söka den på annan plats längs Möres häradsgräns?

Kungamötet 1541

Enligt sägnen skulle en dansk och en svensk kung ha suttit på var sin sten på holmen i förtroligt samtal. Det enda kungamöte som är dokumenterat vid Brömse bro ägde rum den 15/9 1541. Men då möttes Gustav Vasa och

Christian III inte på holmen utan söder om gränsbäcken, där den danske kungen hade låtit resa sina tält. Kungarna satt på framställda stolar. Detta kungamöte skildras av bl.a. Arild Huitfeldt i Danmarks Riges Krønike 1595 (nytryck 1976) liksom av N.P. Löfgren i Kalmar och dess stift i Småland.

Gränslistorna

Den svenska riksgränslistan 1554 redovisar som gränsmarkering »Runstenen, som står midt i Strömen wed Brömpsebro». Den namnges inte som Brömse sten! Uttrycket »mitt i strömmen» bör tolkas så att runstenen fanns på den omflutna holmen, ett ingenmans land. Enligt Gerhard Hafström (se nedan) kan det mycket väl ha funnits en runsten på holmen 1554. Men förmodligen var det en större, rest sten som betecknades som runsten, oaktat den saknade runor. I början av 1600-talet lär bönderna i östra Blekinge ha beordrats att köra sten till Kristianopol, när stadens 2,5 km långa stadsmur skulle byggas. Det är inte omöjligt att lättillgängliga gränsstenar och runstenar följde med och finns kvar i den välbyggda muren.

Den danska gränsbestämningen 1555 nämner inte någon sten utan endast att gränsen följer »allt Brendsen Nedher ... indt y stranden hoss Brymssauoll» (Brömsevall). I 1603 års svenska gränslista namnges Bromssteen mellan Högeström och Brömsevall, ett läge som motsvaras av holmen. Detta är det enda tillfälle som en sten på holmen kallas Bromssten (Brömsesten). Vid en gränsbestämning 1628 (Pehr Erlandsson) kallas gränsmärket »Brömsen utmed Brömsbro».

Fredsförhandlingarna 1645 – Skelstenen

I »Christian IV:s historia» av Niels Slange från 1732, omarbetad av Hans Gram och i nytryck 1749, finns på s. 1320 följande beskrivning: »Stæden Bræmsebroe, hvor de skulle komme tilsammen, er en Høy paa en liden Holm, saaledes kaldet af de tvenne Broer, der ere lagde ofver den rundt omkring flydende Aae, som var Grændsen emellem Danmark og Sverrige, og til dets Tegn var Skel-Stenen satt midt paa Høyen imellem de tvende Broer, den ene paa Blegendes og den anden paa Wester-Gyllands-Side» (felskrivning för Småland) »...Midt paa Høyen vid Skelstenen var oprest et Tælt for Mellemhandlerne, den Franske Ambassadeur og de Hollandske, og ved Enden af hver Broe,

førend mand kom paa Høyen vare de Danske og Svenske Commissariers Tælt, hver paa sit Riges Grund.»

Sannolikt är det också Skelstenen som åsyftas i Posttidningen i mars 1645. Där skrivs att de båda rikenas kommissarier möttes på holmen vid Brömsebro »och ligger mitt på holmen en stoor rund steen till gräntzemärcke». Skelstenen namnges alltså inte som Brömse sten!

Gränsskillnadskartan cirka 1650

Denna karta finns på Lantmäteriverkets arkiv, betecknad G 6. Vid holmen namnges en »Kungasteen», kanske syftande på kungamötet 1541. Fem kilometer från kusten på Mellan-Appelryds ägor markeras »Brömsesteen». Mera om denna sten i fortsättningen.

Gerhard Hafströms forskning

I Kalmar läns fornminnesförenings meddelande 1934 finns en artikel av professor Gerhard Hafström med titeln »Riksgränsen mellan Södra Möre och Blekinge». Han redogör där för hur man vid grävning i Brömsebacks södra fåra hade funnit en större sten, som skulle kunna vara en gränssten. Stenen står nu upprest i en angränsande trädgård och namnges på ekonomiska kartan som Brömsesten. (Se »Skånes och Blekinges riksgräns», s. 13–15.) Hafström nämner också flera mindre stenar, bl.a. lyftstenar, som funnits på holmen. Kan den av Hafström framgrävda stenen ha varit Skelstenen?

Gerhard Hafström hade tydligen bestämt sig för att han skulle finna 1050-talets Brimsesten på holmen vid Bröms. Han var så övertygad om detta att han lät utföra grävningen. Mera i förbigående nämner han den sten som på Gränsskillnadskartan 1650 kallas för Brömsesten, och han menar att »någon anledning att identifiera denna med Västgötalagens Brömsesten finns icke». Jag är av motsatt uppfattning. Stenen vid Mellan-Appelryd är idag den enda som är påtaglig. På ekonomiska kartan är den nu namngiven Bremsen.

Kalmar och dess stift i Småland

N.J. Löfgren utgav 1:a häftet 1828 och andra häftet 1830 av rubricerade titel. I första häftet, s. 16, skriver han: »*Brimsissten*, ännu synlig wid Gästgiwaregården Bröms, 5 mil söder om Kalmar. Gränsmärket består egentligen af *twenne* stenar på en liten holme, som bildas af Brömseback, och är förenad med landet genom *twänne* broar. Stenarne äro flata ofwantill och likna en kullerstol, men ingendera större än att de af en stark karl kunna lyftas. De angifwas såsom säten för Swenske och Danske konungarne wid fordna sammanträden på denna Riksgräns. Den åt svenska sidan

är jordfast, men den andra lös, utgör wanligtvis ett föremål för bygdens drängar och ungdom, att deruppå försöka sin lyftningsförmåga.»

I andra häftet, s. 82–83, hänvisar Löfgren först till »prosten Frigelijs saml. på Kalmar Gymnasii-Bibliotek», och »Hist.Lectorn, Magist. Joh. Fr. Eckerlunds Dissertatio de Pace Broemsebroensi». Han skriver sedan: »Såsom ett tillägg, eller om man så will, rättelse af hwad om detta ställe bliwit yttradt i 1 häft. sid. 16 bör här nämnas, att nyligen verkställde undersökningar gifwa mycken anledning till twivel, om stenarne på holmen wid nu warande Brömsebro, äro de rätta *Brömsestenar*, som från urminnes tid utgjort gränsmärke emellan Sverige och Dannemark. Ungefärligen en half mil längre upp utmed Brömseback förekomma nemligen: På bäckens södra sida och byn Tombäcks ägor, en flat hall eller klippa något höjd öfwer jordbrynet, hwilken allmänt kallas *Brömsehall*, och på bäckens norra sida å Mellan-Appelryds ägor, mitt emellan *twenne* kärr, nämnde Brömsekärren, en stor jordfast 5 alnar hög, ganska widlöftig sten, som af folket kallas *Brömsen*. Denne torde wara den rätta *Brimsissten*, som i gamla handlingar omtalas, så wida det icke uttryckligen heter att stenen *restes* till gränsmärke, utan att endast linien gick igenom den samma.» I Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon öfwer Sverige, första bandet 1859, s. 365, återges Löfgrens version om den rätta Brömsesten.

Sammanfattning

Den enda i äldre handlingar omnämnda Brömsesten vars läge kan identifieras med holmen vid Bröms är den i 1603 års gränslista. Gränslistan 1554 anger som gränsmärke en runsten, och vid fredsförhandlingarna 1645 fanns den runda Skelstenen på holmen. Gränsskillnadskartan 1650 anger en Kungasten vid Bröms, men Brömsesten 5 km väs-

Brömse bro. Bilden, som är hämtad från »Ränderna går aldrig ur», Leifh Stenholm, 1986 (efter C. Forsell 1864), överensstämmer med N. J. Löfgrens beskrivning 1828. Se texten.

terut. Allt detta liksom N.P. Löfgrens undersökningar ökar sannolikheten att stenen vid Mellan-Appelryd är den rätta Brömsesten som i gamla handlingar omtalas.

Litteraturförteckning

Blekingeboken 1997.

Hafström, Gerhard, Riksgränsen mellan Södra Möre och Blekinge, Kalmar läns fornminnesförenings meddelanden 1934.

Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige, I:a bandet, 1859.

Huitfeldt, Arild, Danmarks Riges Krønike 1595, nytryck 1976.

Karlsjö, Bertil, Halländska riksgränsen, 1991.

Karlsjö, Bertil, Skånes och Blekinges riksgräns, 1995.

Löfgren, N. P., Kalmar och dess stift i Småland, I:a häftet 1828, 2:a häftet 1830.

Slange, Nils, Christian IV:s historia, 1732, omarbetad av Hans Gram, nytryck 1749.

Stenholm, Leifh, Ränderna går aldrig ur, 1986.

Det förlorade paradiset

– att söka efter jaktmarker i det medeltida Danmark och Sverige

Av Anders Andrén

Arkeologiska institutionen, Sandgatan 1, 223 50 Lund

Det medeltida europeiska landskapet bestod inte bara av böndernas åkrar, ängar och skogar, utan även av aristokraternas jaktmarker. Likväl har jaktmarker inte ansetts existera i Skandinavien under medeltiden. En ny granskning av skriftliga källor och av materiella spår visar att jaktmarker har varit betydelsefulla landskapselement även i Sydskandinavien. En sannolik tidig och viktig jaktmark är Dalby hage.

Varför jaktmarker?

»Ett av de viktigaste elementen i det medeltida landskapet var jaktmarken». Så inleder Trevor Rowley (1986: 128) sin översikt över medeltida jaktmarker i England, och det är ett citat som har fog för sig. Under jaktmarkernas storhetstid, i början av 1300-talet, beräknas det ha funnits cirka 3 200 jaktmarker i England (Steane 1985: 168). Men citatet skulle lika gärna kunna gälla det medeltida Frankrike och Tyskland, där jaktmarken var ett minst lika viktigt element i det agrara landskapet (jfr Hauck 1963, Brault 1985, Young 1985).

Jakt kunde bedrivas på många olika sätt under medeltiden. Den vanligaste formen var en »vild» jakt i stora skogar, där viltet kunde röra sig fritt. En annan form av jakt, utförd närmast som ett skådespel, bedrevs i jaktmarker, som till skillnad från de stora skogarna var små områden med kraftiga inhägnader för att begränsa viltets rörelser. Engelska jaktmarker var normalt mellan 35 och 75 ha, även om det fanns betydligt mindre (5 ha) och enstaka riktigt stora (485 ha) jaktmarker (Rowley 1986: 130). Storleken på jaktmarken avgjorde hur stor viltstammen kunde vara inom området; små jaktmarker kunde hysa 15 hjortar, medan stora jaktmarker kunde rymma upp till 300 hjortar (Stamper 1988: 143). Innanför

jaktmarkens höga stängsel registrerades en aristokratisk jakt med hjälp av drevkarlar, som förde halvilda djur till lämpliga pass, där fursten kunde nerlägga sitt byte, ofta med ett festande och ätande följe på åskådarplats (Hauck 1963: 43 ff., Rowley 1986: 128 ff.). Denna speciella funktion, som scenen för ett aristokratiskt jaktskådespel, innebar att jaktmarken normalt låg i direkt anslutning till aristokratiska residens som ett kungapalats, en borg, en herrgård eller ett kloster. I vissa fall är det möjligt att den viktiga jakten i jaktmarken faktiskt var avgörande för lokaliseringen av dessa residens (Hauck 1963: 32 ff., Cummins 1988: 58).

Särskilda jaktmarker, där fursten mer eller mindre symboliskt kunde nerlägga vilda djur, är kända från såväl Perserriket, Mauryadynastiens Indien och Tangdynastiens Kina som från Romarriket och den arabiska världen (t.ex. Hauck 1963: 57 ff., Hatto 1965–67, Trümpelmann 1976–80). Men i Europa norr om medelhavsområdet är jaktmarker omtalade först i samband med karolingiska kejsarpalats från omkring 800. De var ett av många uttryck för den »karolingiska renässansen», som innebar att antiken medvetet imiterades för att legitimera den nya västeuropeiska kejsarmakten. Jaktmarker blev därefter, under 900- och 1000-talen, återkommande och viktiga

element vid de flesta kejsarpalats i Tyskland och Frankrike (Hauck 1963, Brault 1985, Young 1985). Även i England skapades särskilda jaktparker och redan i Domesday Book från 1086 nämns drygt 70 »hagar» och omkring 35 »parker» i södra delen av landet (Rowley 1983: 151 f). Efter hand spreds bruket av jaktparker från de furstliga residensen till aristokratins egendomar, där de var särskilt vanliga i början av 1300-talet. Många jaktparker användes periodvis även som betesmarker för nötkreatur och hästar, men med senmedeltidens agrarkris försvann de flesta jaktparkerna och i stället omvandlades de till enbart betesmarker. Under 1500- och 1600-talen skapades åter jaktparker, men denna nya våg bestod nästan enbart av stora furstliga anläggningar (Stamper 1988: 146).

För att förstå jaktparkerna är det viktigt att påpeka att jakt, särskilt på högvilt och rovdjur, ända sedan antiken var knuten till en tydlig härskarsymbolik. Den närmast rituella jakten i vilthägn i t.ex. Babylonien och Persien var ett sätt att heroisera härskaren och därmed tillskriva honom övermänniskliga egenskaper (Hauck 1963: 47 ff., Trümpelmann 1976–80). Även i det medeltida Europa blev jakten »ett tillfälle för ceremoni och uppvisning, och därför liksom heraldik, torneringar och andra former av offentlig prakt ett sätt för aristokratin att skilja sig från mängden och att imponera på andra» (Brault 1985: 356).

Jaktparkens speciella funktion, som platsen för en iscensatt furstlig jakt, innebar dessutom att den sedan antiken varit knuten till ett tydligt metaforiskt och allegoriskt tänkande. I medeltidens höviska kultur kunde jakten uppfattas som en allegori för mannens sökande efter den älskade kvinnan eller för Kristus och apostlarnas sökande efter själar att omvända. Jaktparken kunde också uppfattas som en symbol för hur människan begav sig till ett nytt »territorium»; inte bara topografiskt utan

också känslomässigt och moraliskt. Men den vanligaste och mest långlivade symboltolkningen var att jaktparken med sina träd, blommor, fåglar och vilda djur representerade paradiset (Hauck 1963: 32 ff., : 40 ff., Cummins 1988: 68 ff.). Själva begreppet »paradis», som i Europa har ett bibliskt ursprung, kan ytterst härledas från det persiska ordet »pairidaeza», som bokstavligen betydde »inhägnad», »park» och just »jaktpark» (Ziegler 1949). I Europa är paradistanken väl belagd redan omkring 800 i samband med Karl den stores jaktpark vid kejsarplatsen i Aachen. Som representation för paradiset förblev jaktparken ett återkommande motiv i den medeltida kyrkliga konsten (fig. 1). Och motivet var ännu aktuellt för en renässansmålare som Lucas Cranach (1472–1553), som använde jaktmotiv för att återge både syndafallet i Edens lustgård och det himmelska paradiset. (Cummins 1988: 68 ff.).

Fanns det jaktparker i Danmark och Sverige?

Trots den viktiga rumsliga, sociala och metaforiska roll som jaktparkerna spelade i det medeltida Europa har de inte närmare behandlats eller diskuterats i skandinaviska sammanhang. De ännu gängse uppfattningarna är att »dyrehaver ... synes først for alvor at blive indrettet efter reformationen» i Danmark (Rasmussen 1962: 547) och att jakten som sport »kan ej följas i Sverige förrän på 1500- och 1600-talen» (Granlund 1962: 534). Även om enstaka medeltida belägg för jaktparker och inhägnader av vilt faktiskt existerar (jfr Rasmussen 1962, Bernström 1964, 1969, Berg 1976), uppfattas dessa uppgifter som undantag från en generell bild av ett medeltida Skandinavien utan jaktparker. Problemet är att de flesta europeiska jaktparker tillkom och användes före mitten av 1300-talet, det vill säga i en period då de skriftliga

källorna från Skandinavien är relativt fåtaliga. Det saknas alltså mer omfattande skandinaviska texter om jakt, mot vilka de enstaka beläggen kan värderas för att avgöra om de speglar fragment av för övrigt okända förhållanden eller undantag från en regel. De gängse uppfattningarna utgår med andra ord från en »textuell» tolkning av källmaterialet, som innebär att det sällan eller aldrig omtalade inte heller har varit vanligt.

Jag menar att denna outtalade tolkning kan ifrågasättas av flera skäl. En aristokratisk jaktkultur med jaktfalkar och jakthundar kan spåras genom bilder och gravfynd redan under yngre järnåldern i Danmark och Sverige (Müller-Wille 1970, Åkerström-Hougen 1981, Vretemark 1984), danska kungar kom i kontakt med europeiska jaktmarker redan i början av 800-talet (Hauck 1963: 43) och jaktmotiv användes som härskarsymboler och paradisframställningar i det medeltida Skandinavien precis som i övriga Europa. Redan den danske kungen Knut den helige (1080–86) är avbildad som ridande falkenerare på sitt kungasigill (fig. 1), och såväl i romansk som gotisk konst har jaktmotiv använts för att illustrera paradiset (jfr Bernström 1964, Karlsson 1988 nr 357). Dessutom är det möjligt att spåra en alltmer begränsad jakträtt genom de medeltida lagarna. Ett exempel är Östgötalagen från omkring 1300, som stadgar att rådjur är »konungens djur» (Holmbäck & Wessén 1979a: 222). Därför menar jag att det finns argument för att försöka spåra jaktmarker även i Skandinavien, i stället för att utifrån en »textuell» tolkning acceptera gängse perspektiv. Ett sökande efter jaktmarker kan ske längs två vägar, dels genom att nyläsa och kritiskt granska de texter som faktiskt berör jakt, dels genom att aktivt söka efter materiella lämningar som överensstämmer med europeiska jaktmarkers utformning, storlek och placering. Jag kommer i det följande att visa exempel på båda metoderna.

Jaktmarker omgivna av vatten

Den enda medeltida text från Skandinavien vilken ger någon form av systematisk översikt över jaktmarkerna finns i den så kallade Kung Valdemars Jordebok. Dokumentet är en kopia från omkring 1300 av en förteckning gjord omkring 1230 över den danska kronans och kungafamiliens egendomar och rättigheter (Aakjær 1926–45, jfr Andrén 1983). Bland dessa förteckningar finns den så kallade ö-listan, som namnger alla mindre öar i det dåtida Danmark. Det intressanta i detta sammanhang är att ö-namnen i flera fall är åtföljda av summariska uppgifter om vilda djur och om »hus». Vilt nämns på drygt 50 olika öar och för drygt 30 av dessa finns även uppgifter om »hus». I knappt 30 fall nämns dessutom »hus» utan uppgifter om djur. Vanligaste vilt är kronhjort, men även dovhjort, hare och rådjur är vanliga villebråd. Storvilt som kronhjort, dovhjort och rådjur fanns främst på öarna i anslutning till Stora och Lilla Bält, medan småvilt som hare och kanin främst hölls på öarna längs Nordsjökusten, i Limfjorden och i Öresund (fig. 2). Sedan länge har uppgifterna tolkats som en översikt över den danske kungens jaktmarkerna, som ibland även omfattade en jaktstuga (Aakjær 1926–45 (1,1): 21). I något fall kan ö-listans uppgifter bekräftas av andra källor som nämner samtida kunglig jakt på dessa öar, t.ex. på Samsø och Lyø (Aakjær 1926–45 (2,1): 213 ff.).

Men enligt min mening är uppgifterna i ö-listan inte bara en översikt över kungliga jaktmarker i allmänhet utan kan i mer snäv mening tolkas som en lista över formellt upprättade kungliga jaktmarker. Enstaka europeiska jaktmarker var just belägna på öar, såsom jaktmarken vid kejsarpalatset i Ingelheim vilken låg på en ö i Rhen (Hauck 1963: 43). Men det finns också notiser i själva ö-listan som kan stödja en sådan tankegång. Uppgifterna

Fig. 1. Knut den heliges sigill 1085. Teckning av Johan Peringskiöld (efter Blomqvist 1951:56).

om »hus» på många av öarna stämmer väl med att jaktstugor var återkommande och viktiga element i jaktparkerna. I jaktstugan bodde parkvakten som övervakade parken och som

utfordrade viltet, men i jaktstugan kunde också det furstliga följet övernatta under jakten (Stamper 1988:142, jfr Roberts 1995). På sexton öar fanns dovhjort, vilket också är ett

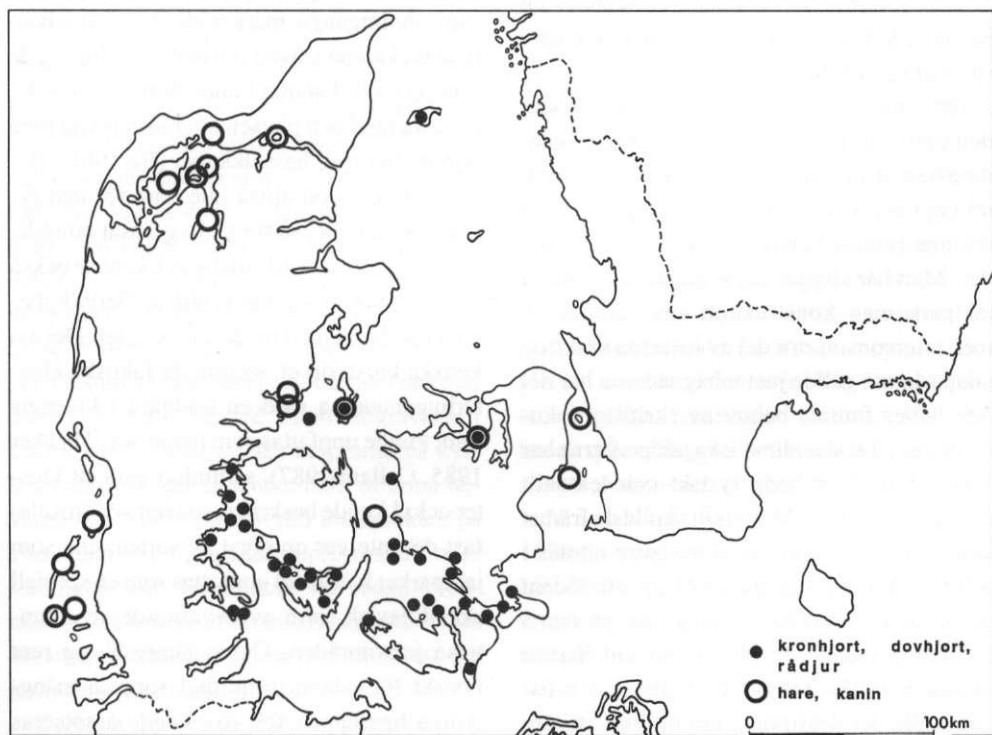

Fig. 2. Öar med storvilt (punkt) och småvilt (cirkel) i Danmark omkring 1230 enligt den s.k. ö-listan i Kung Valdemars Jordebok.

argument för att listan anger jaktparker. Dovahjort förekommer inte naturligt i Europa utan infördes från Mellanöstern i samband med korstågen. Dovahjorten spreds över Europa just via jaktparkerna och blev vid sidan av den inhemska kronhjorten det vanligaste villebrådet i viltägaren (Rowley 1983:150). Samma ursprung och samma spridningssätt gäller också kanin, som anges på tre öar i ö-listan. Ytterligare indicier för idén om jaktparker är uppgifterna om de för Danmark exotiska djuren björn och apa, som är belagda på en ö vardera. Exotiska djur, som ofta var furstliga gåvor, placerades normalt i just jaktparker som i enstaka fall blev rena menagerier (Hauck 1963:45 ff., 52 ff.). Slutligen kan också påpekas att liksom i de europeiska jaktparkerna försvann viltet från de flesta öarna under senmedeltiden. När öarna omtalas på 1400- och 1500-talen hyste några få dovhjort, men de flesta användes i stället som betesmark för svin och framför allt hästar (jfr Aakjær 1926–45 (2,1): 213 ff.).

Om min tolkning av ö-listan är riktig kan den delvis förklara varför jaktparker i Skandinavien är så svåra att upptäcka. Genom att utnyttja öar med en naturlig avgränsning har det inte funnits behov av särskilda inhägnader. Man har sluppit det svåraste elementet i jaktparkernas konstruktion och underhåll, men eftersom en stor del av texterna omkring jaktparkerna gällde just inhägnaderna har det inte heller funnits behov av skriftlig dokumentation. De skandinaviska jaktparkerna har därigenom blivit både fysiskt och textuellt nästan »osynliga». Materiellt skulle de främst kunna spåras genom de »hus» som nämns i ö-listan. Ett möjligt exempel på ett sådant »hus» är en liten borganläggning på den i ö-listan omtalade ön Hjortholm vid Samsø (Nymark 1988). Med min tolkning av ö-listan skulle det dessutom vara möjligt att läsa en av de få medeltida texter som faktiskt omtalar jaktparker på ett nytt sätt. I Valdemar

III:s »handfästning» från 1326 stadgas att kungen inte får »tilegne sig nogen dyrehave til sin jagt, undtagen de dyrehaver som fandtes på kong Valdemars tid» (Diplomatarium Danicum 2: 9 nr 273). Många av dessa jaktparker bör ha varit just öarna med vilt i ö-listan från omkring 1230. Genom ö-listan får vi en översikt över öar som kan ha fungerat som jaktparker i Danmark. Någon motsvarande källa finns inte för Sverige, men enstaka uppgifter om rådjursjakt och rådjurshägn på öar antyder ett liknande mönster (Bernström 1969).

Att utnyttja öar som jaktparker har inte bara varit praktiskt lämpligt utan också metaforiskt passande, eftersom begreppen för »ö» hade en mångtydig innebörd under medeltiden. Herrgårdar i Sverige och Danmark kunde få namn på »-holm», även om de inte alltid låg på en holme (Mattisson 1986), på samma sätt som »holmgång» markerade den formaliserade tvekampen, även om den inte alltid ägde rum på en ö. I stället kunde holmgången ske på fasta land och platsen avgränsades då med stenar eller med hasselkäppar (Bø 1961). Begreppet »ö» stod alltså inte bara för den fysiska ön utan också för ett avgränsat område, som hade en särskild rättslig och kanske också religiös status. Särskilt tydlig är flertydigheten i samband med medeltida kloster. Det asketiska klosterlivet, liksom de faktiska klosterbyggnaderna med en trädgård i klostrets mitt, kunde uppfattas som paradiset (Thacker 1985, Callam 1987), samtidigt som ett kloster också kunde beskrivas som en »ö» (insula) fast det inte var omgivet av vatten. Öar som jaktparker kan alltså uppfattas som en speciell skandinavisk form av avgränsade aristokratiska jaktområden. Öarna lämpade sig rent fysiskt för jakten, samtidigt som de mångtydiga begreppen för »ö» kunde associeras med tanken att jaktparken representerade paradiset.

Jaktparker omgivna av jord och sten

Även om den skandinaviska geografin gav helt andra förutsättningar för att utnyttja naturligt avgränsade områden som jaktparker fanns det inte där att utnyttja överallt. I vissa områden har det därför funnits behov av jaktparker av mer traditionellt europeiskt snitt, med kraftiga och höga inhägnader. Eftersom medeltida jaktparker inte har uppmärksamhets tidigare som fornlämningsstyp är det svårt att ge någon mer systematisk översikt. Men jag menar att jaktparkerna bör kunna sökas inom den heterogena kategorin »fornborgar», som under senare år alltmer lösts upp som fornlämningsbegrepp (jfr Olausson 1995: 21 ff.). Desutom bör jaktparker kunna spåras genom kraftiga jordvallar, som ibland finns som element i områden med fossila odlingsspår. Jag kommer här att ge exempel på båda dessa sätt att spåra jaktparker.

Dalby hage

Utgångspunkten för att söka efter medeltida jaktparker på »torra land» måste vara att söka anläggningar med så stora likheter som möjligt med kända europeiska jaktparker. Den plats som enligt min mening bäst uppfyller kraven på goda analogier med europeiska jaktparker är Dalby hage, cirka 9 km öster om Lund. Platsen är speciell, eftersom Dalby fungerade som biskopssäte på 1060-talet och den danske kungen Harald Hein begravdes i Dalby 1080. Delar av den ursprungliga kyrkan från 1000-talets senare hälft är ännu bevarad och väster om kyrkan undersöktes på 1960-talet ett kungapalats uppfört i sten under samma period. Till kyrkan var sedan 1060-talet också knutet ett augustinerkloster, som vid medeltidens slut var en av Skånes största jordägare (Cinthio 1983, 1989).

Dalby hage omtalas första gången 1530 som en hästhage tillhörande Dalby kloster (Knutsson & Paulsson 1983: 104 ff.). Hagen

ligger 1 km nordväst om Dalby kyrka – och platsen för det forna kungapalatset och klostret – och låg fram till 1600-talets slut i kanten av den idag försvunna Skrylleskogen. Så långt man kan följa Dalby hages historia (Lindquist 1938: 33 ff) var det cirka 90 ha stora området delat i tre delar, nämligen Dalby Norreskog, Dalby Söderskog och betesslätten mellan de två skogarna. I Dalby Söderskog finns dessutom en 1 650 m lång jordvall med yttre vallgrav, den s.k. Hästhagevallen (fig. 3). Anläggningen, som är klassificerad som fornborg, har tolkats både som förkristen kultplats och som förhistorisk stad (Lindquist 1938: 30 ff., Rausing 1971). Vallen omsluter ett 18 ha stort område (Lindquist 1938: 13) med en vegetationshistoria som delvis avviker från resten av Söderskogen. Vid inventeringar på 1930-talet fanns all gammal bokskog innanför vallen medan nästan all gammal askskog fanns utanför den (Lindquist 1938: 96, 113). Över betesslätten och genom det invallade området i Söderskogen rinner en bäck, som varit fördämd såväl på betesslätten som i Söderskogen. Dammvallen i Söderskogen är 3–4 m hög och 12–15 m bred. Hästhagevallen saknas egendomligt nog på en sträcka av 40–50 m där bäcken rinner in i och ut från Söderskogen (Lindquist 1938: 13).

Utöver dessa direkt iakttagbara drag av Dalby hage finns det även andra uppgifter om platsen som är av intresse. Till Dalby hage, och två andra hästhagar i närheten, var knuten en speciell hägnadsplikt som vilade på alla skatte-, krono- och domkyrkobönder i sju häradar i sydvästra Skåne. Enligt uppgifter från 1670-talet krävdes 6 000 lass täpperis för att hålla Dalby hages hägnader. Hägnadsplikten ursprung var okänt, men hade »för uråldrig tid tillbaka tillkommit» och upphävdes först 1823 (Lindquist 1938: 14, 25 ff.). En annan uppgift av intresse är att höga fosfatvärden upptäcktes vid en fosfatkartering av Söderskogen på 1930-talet. Fosfatkoncentrationen,

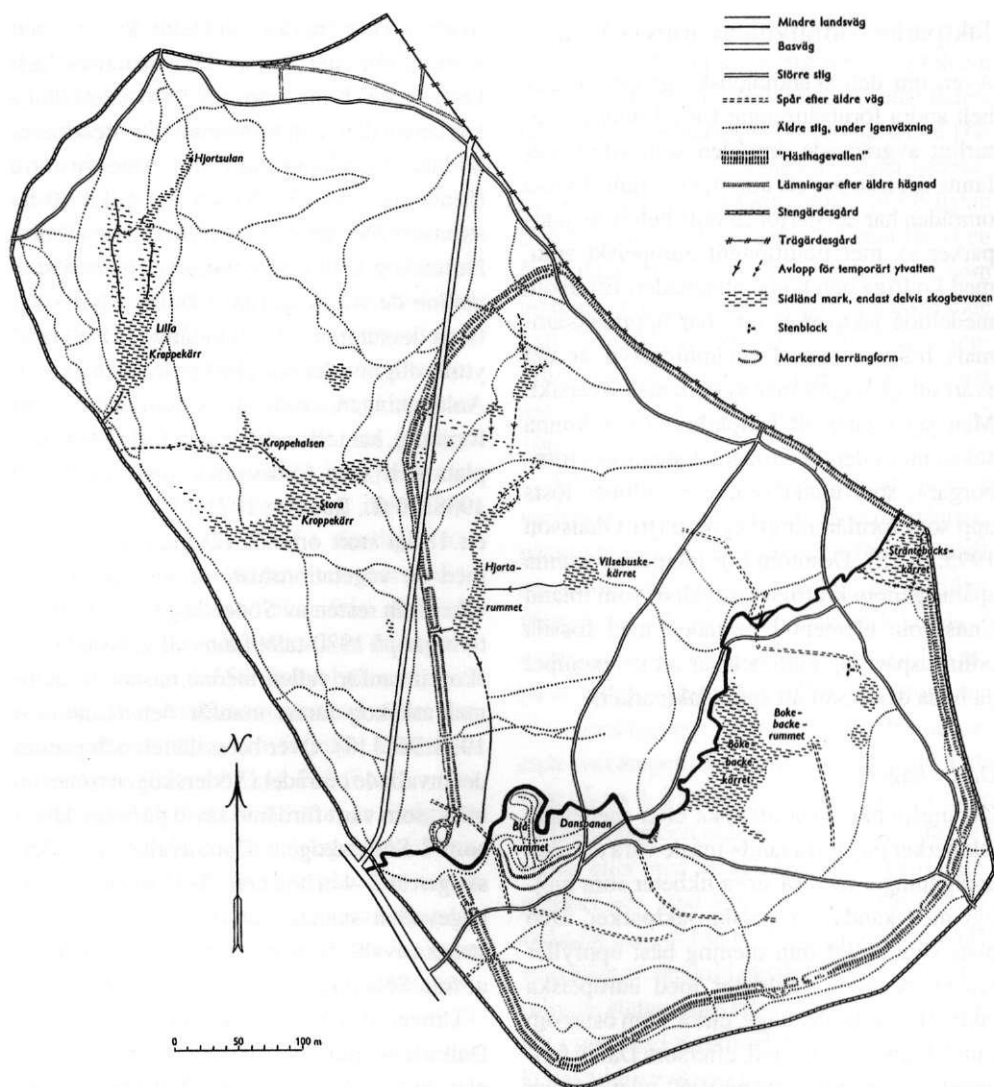

Fig. 3. Karta över Dalby Söderskog med Hästhagevallen, dammvallen (»Blå rummet») och vissa namngivna lokaliteter i området (efter Lindquist 1938: 63).

som indikerar någon form av bebyggelse, är belägen inom det invallade området, norr om den forna dammen vid den s.k. Vilsebusken (Lindquist 1938:19). Slutligen saknas det namn i Söderskogen vilka knyter sig till hästavel, medan två platser har namn med anknytningar till jakt, nämligen Hjortarummet och Hjortsulan (jfr fig. 3).

Trots att uppgifterna om Dalby hage är av så olika karaktär kan samtliga parallelliseras med europeiska och framför allt engelska jaktparker. Liksom Dalby hage låg jaktparkerna i anslutning till aristokratiska residens och ofta i kanten av större skogsområden för att nya djur skulle kunna drivas in i vilthägnen (Rowley 1986: 129). Dalby hages storlek

faller väl innanför ramen av normalstorleken för jaktmarker i England. Jaktmarkerna var ofta uppdelade i olika områden, med olikartad vegetation. Själva jaktområdet med särskilda hägnader var ofta skilt ifrån områdena för viltutfödning, som ibland var avgränsade av enklare och lägre viltstängsel (Rackham 1986: 125 f., Cummins 1988: 60 ff., jfr även Hauck 1963: 59 ff.). I Dalby hage skulle denna uppdelning kunna innebära att Hästhagevallen omgärdade själva jaktområdet, medan Norreskogen, betesslätten och delar av Söderskogen hyste viltuppfödningen (fig. 4). För att säkra tillgången på vatten för viltet fanns normalt en eller flera dammar i jaktmarkerna (Stamper 1988: 145) liksom i Dalby hage. Ett normalt element i jaktmarkerna var jaktstugan (hunting lodge), som var bostad för

parkvakten och som användes för fest och övernattning under jakten (Rahtz 1969, Robertss 1995). De höga fosfatvärdena vid Vilsebusken skulle kunna markera platsen för en sådan jaktstuga i Dalby hage.

För att stoppa viltet och främst kronhjorten krävdes kraftiga och mycket höga vilthägn runt jaktmarkerna, utom vid våtmarker som utgjorde naturliga hinder (Cummins 1988: 60). Vilthägnen var oftast uppbyggda av vallar och höga palissader på vallarnas krön. Normalt fanns en vallgrav på insidan av vallen, men ibland fanns även en vallgrav på utsidan (Steane 1985: 168). Ofta låg vilthägnet något indraget från ägogränsen, för att den smala remsan däremellan – kallad »freeboard» – skulle kunna utnyttjas för underhåll av vilthägnet (Rowley 1986: 132). Med undantag

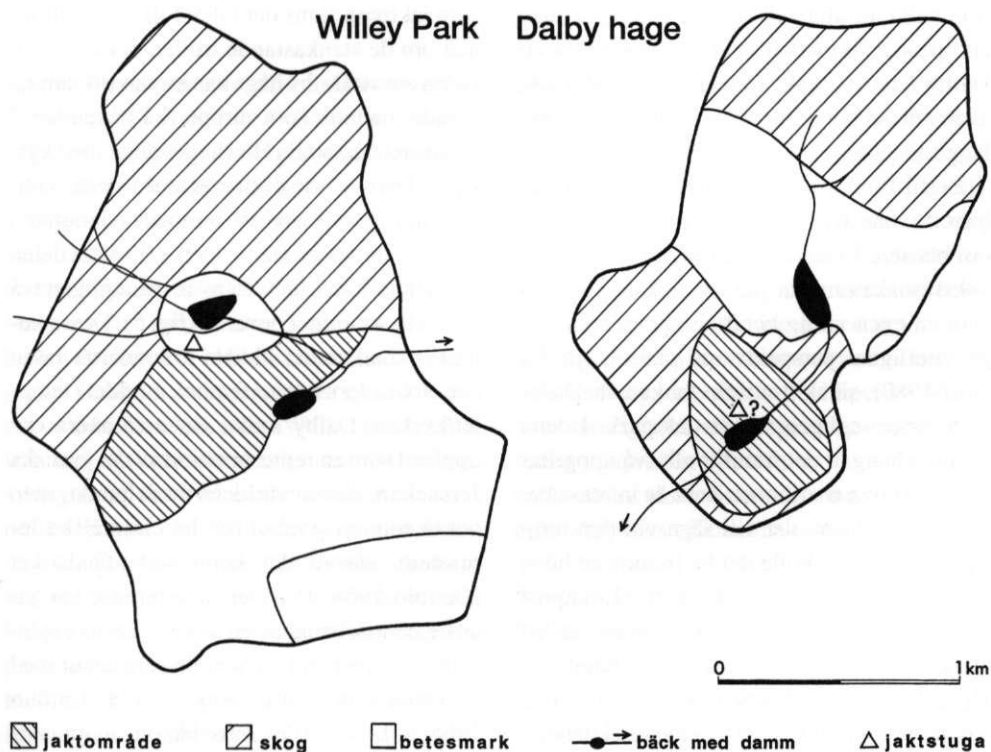

Fig. 4. En jämförelse mellan den engelska jaktmarken Willey Park (efter Stamper 1988: 142) och Dalby hage tolkad som en jaktmark.

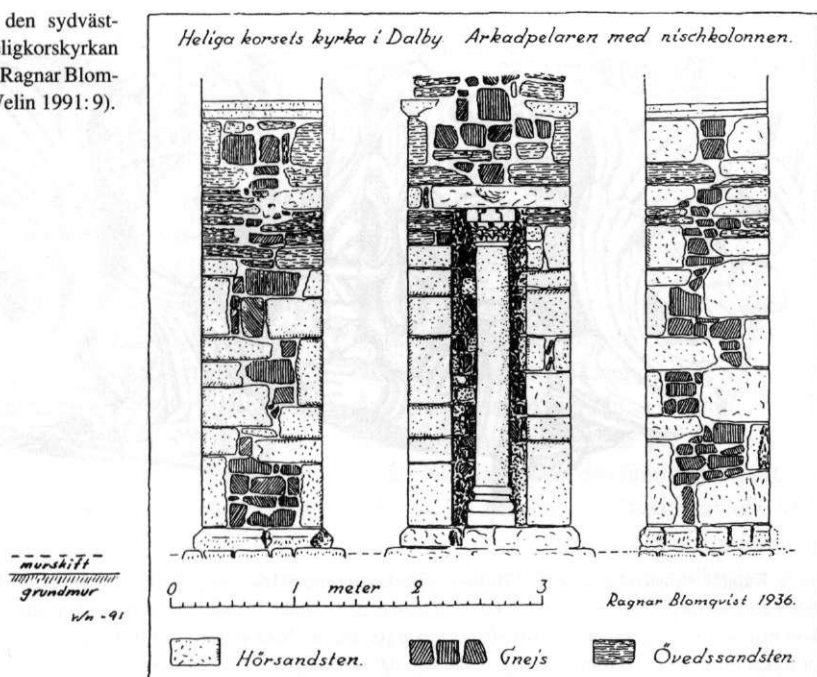
för vallgraven, som är placerad längs vallens utsida i Dalby hage, passar Hästhagevallen väl som vilthägn. Den ligger något indragen från ägo gränsen och saknas just vid våtmarkerna i anslutning till bäcken. Själva underhållet av jaktparkernas inhägnader var normalt en tung börd som vilade på bönder i omgivningen (Stamper 1988: 141), i likhet med hägnadplikten knuten till Dalby hage. De flesta jaktparker försvann normalt i samband med senmedeltidens agrarkris och omvandlades till beteshagar, varför många omtalas som hästhagar (Rowley 1986: 135) liksom Dalby hage 1530. Till slut kan också nämnas att jaktparkerna i det anglosaxiska England ofta kallades »hays», medan de i Tyskland normalt hade namn på »-haga» och »-hagen» (Cummins 1988: 56 ff., Nitz 1988: 268), det vill säga att jaktparkerna hade samma benämning som Dalby hage. Sammanfattningsvis vill jag framhålla att alla dessa olika analogier med europeiska jaktparker är ett starkt stöd för att Dalby hage faktiskt fungerat som jaktpark, även om det ännu inte finns några direkta belägg för saken.

Bertil Lindquist, som skrivit Dalby hages historia, har även samlat folkliga traditioner om platsen. I stället för att avfärda dem som »ohistoriska» menar jag att de kan erkännas som en egen viktig berättelsegenre som kan ge ytterligare perspektiv på platsen (jfr Le Goff 1980), särskilt utifrån tanken att Dalby hage ursprungligen var en jaktpark. I detta sammanhang är det framför allt två uppgifter i den folkliga traditionen som är intressanta. Vid Vilsebusken, det vill säga vid den möjliga jaktstugan, skulle det ha funnits en höna som ruvade på en stor skatt (Lindquist 1938: 29). Den skattvaktande hönan är ett återkommande sägenmotiv (af Klintberg 1972: 29), men det kan finnas en historisk bakgrund till motivet i just detta fall. I det medeltida England kunde bönder ibland använda skogar som betesmark och avgiften för denna

betesrätt erlades normalt som ägg eller hönor (Stamper 1988: 135). I den andra folkliga traditionen berättas hur de första kristna firade sina gudstjänster inom hagen. Trollen i de närbelägna Billebjär och Rommeleklint gillade inte kyrkosången, utan grävde en vallgrav runt Söderskogen och kastade sten på de kristna som tvingades fly. Först när kyrkan i Dalby byggdes försvann trollen från trakten (Lindquist 1938: 28). Kanske kan denna berättelse om de stenkastande trollen vara ett svagt eko av ett folkligt motstånd i Dalbytrakten mot jaktparken. Hägnadspikten och den begränsning av jakträtten som jaktparkerna representerade möttes nämligen av ett utbrett folkligt motstånd i England och Tyskland. Framför allt var tjuvjakten mycket omfattande (Stamper 1988: 143, jfr Eckardt 1976: 31 ff.).

Förutom själva den praktiska funktionen som jaktpark finns det i den folkliga traditionen om de stenkastande trollen också en antydning om att Dalby hage kan knytas till samma paradisi-metafor som europeiska jaktparker. I traditionen likställs Hästhagevallen med kyrkan i Dalby, och därför är det i detta sammanhang intressant att himmelssymboliken är mycket tydlig i Dalby kyrka. I västra delen av kyrkan finns ännu en av ursprungligen två speciella kolonner bevarad (fig. 5). Dessa kolonner markerade, liksom kolonnerna Jakin och Boaz i Jerusalems tempel, inträdet i tempel/kyrkan. Dalby kyrka var med andra ord uppförd som en representation av det jordiska Jerusalem, såsom världens medelpunkt, men också som en symbol för det himmelska Jerusalem, såsom det kommande Gudsriket (Cinthio 1968: 95). Denna symbolik var ytterligare markerad av en stor ljuskrona i mäsing, som just representerade Jerusalem med stadsmurar och torn (Anjou 1928, Cinthio 1968: 95). Om Dalby hage liksom andra jaktparker uppfattades som en representation av paradiset, kan kyrkan och hagen ses som sym-

Fig. 5. Kolonn i den sydvästligaste pelaren i Heligkorskyrkan i Dalby uppmätt av Ragnar Blomqvist 1936 (efter Welin 1991:9).

boliska pendanger som tillsammans uttryckte den kristna kosmologin. Och det var i så fall också mot denna kosmologi som den folkliga traditionens stenkastande troll vände sig.

Som element i en kristen kosmologi har både Dalby hage och kyrkan i Dalby tydliga förebilder i det dåtida Tyskland. De två kolonnerna i kyrkan har sina direkta motsvarigheter i domkyrkan i Hildesheim, medan jakt-parker förekom vid varje större tyskt kejsar-palats (Hauck 1963, Nitz 1988). Till skillnad från mer spridda europeiska impulser under vikingatiden kan kyrkan, palatset och den sannolika jaktparken i Dalby ses som ett medvetet och samlat sätt att återskapa ett stycke kejsrerligt kristet landskap i Skåne av de danska kungar och den tyske biskop som residerade på platsen. Monumenten i och vid Dalby kan med andra ord uppfattas som en medveten imitation av kontinentala kristna maktuttryck eller som ett »imitatio imperii». Denna medvetna imitation antyds även av ett kapitel från

början av 1200-talet, vilket Erik Cinthio (1992) övertygande har visat framställer hur den danske kungen Sven Estridsson svor sin trohetsed inför den tyske kejsaren Henrik III i mitten av 1000-talet (fig. 6). Kapitlet verkar alltså återge någon form av lokal historisk tradition om Dalbys och de residerande danska kungarnas nära samband med det kejsrerliga Tyskland. Såsom element i ett tidigt och sammanhängande »imitatio imperii» är det inte omöjligt att Dalby hage representerar den första jaktparken eller en av de första jakt-parkerna av europeiskt snitt som över huvud taget skapades i Skandinavien.

Andra möjliga jaktparker

Dalby är som sagt det tydligaste exemplet på en sannolik jaktpark, men det finns några andra platser i sydvästra Skåne vilka också är goda kandidater. Bara 6 km nordväst om Dalby hage ligger Räften, som var en hästhage och ett ängsområde i direkt anslutning till

Fig. 6. Kapitäl, stilistiskt daterat till 1200-talets början, möjligen från torngalleriet i Dalby kyrka. Kapitälbilden föreställer en man med en öppen liljekrona och en man med en sluten bygelkrona, som tillsammans håller om ett svärd. Över mannen med liljekrona står HENRICVS och på ringen i hans krona står IMPER(ATOR). Erik Cinthio (1992) har tolkat bilden som en framställning av hur den danske kungen Sven Estridsson (till höger) svär trohetsed till den tyskromerske kejsaren Henrik III (till vänster) 1049.

ärkebiskopens gård Glumstorp. Vid gården stod omkring 1140 ett slag mellan den danske kungen Erik Lam och hans motståndare Olof Haraldsson. Glumstorp omtalas därefter 1222 och sista gången 1334, då ärkebiskopen hade otämjda hästar i hagen. Ängen och hästhagen övergick före mitten av 1400-talet i Lunds domkapitels ägo och sedan kronan innehaft området under en kort tid vid mitten av 1600-talet lades det till Flyinge stuteri 1688 (Nordholm 1937: 98 ff.). Idag går området under namnet Kungsmarken och är mest känt för sina fossila åkrar från äldre järnålder och medeltid (Nordholm 1937, Christophersen 1981, Riddersporre 1998). Den forna hästhagen kan ännu spåras genom en kraftig cirka 3 900 m lång stenblandad jordvall, som avslutar ett område på drygt 70 ha. Genom det invallade området rinner en bäck, som enligt 1700-talskartor var fördämd med en mindre damm. Idag är denna damm ersatt av den be-

tydligt större men också fördämda Glomsjön. Och liksom Dalby hage ingick Räften i den betungande hägnadspikten för bönderna i sydvästra Skåne (Lindquist 1938: 25 ff.). Även om uppgifterna om Räften inte är lika fylliga som de om Dalby hage är det tydligt att samma mönster kan spåras vad gäller läge, utformning, inre element och underhållsplikt. Gården Glumstorp med den tillhörande Räften kan alltså ha varit ärkebiskopsstolens jaktresidens med jaktpark, beläget på lämpligt avstånd från Lund, bara 4 km nordöst om staden. Uppgiften från 1334 om otämjda hästar antyder att området, liksom många europeiska jaktparker, var upplåtet till både hjortar och hästar.

Utöver Dalby hage och Räften uppvisar ytterligare några platser element som kan indikera jaktparker. Ett exempel är »Drottning Margaretas vall» som avgränsar en halvö i Börringesjön. Vallan är klassificerad som

»fornborg», men ligger i direkt anslutning till såväl Börtinge nunnekloster som riksborgen Lindholmen (jfr Mogren & Wienberg 1995). »Drottning Margaretas vall» skulle kunna ses som en jaktpark, i första hand tillhörande Lindholmens borg. I detta fall skulle det till och med kunna vara möjligt att jaktparken styrt läget av borgen, eftersom Lindholmens placering ibland uppfattats som egendomligt »avsidet» (jfr Skansjö 1995). Ett annat exempel på en möjlig jaktpark är »Skyttsie hage», som var en gård med tillhörande vallanläggning på Falsterbonäset (Ersgård 1980). Val-len och namnet indikerar en jaktpark som kan ha varit knuten till någon av de närbelägna riksborgarna i Skanör och Falsterbo. Eftersom de presumtiva jaktparkerna är belägna i Skåne är det intressant att paragraf 104 i Skånelagen, vilken är tillfogad omkring 1215, faktiskt förutsätter uppfödning av vilda djur såsom björnar, vargar, vildsvin, hjortar, örnar och hökar (Holmbäck & Wessén 1979 b: 60, 76). Återigen är det möjligt att bakom en kort notis ana existensen av jaktparker.

Jag har hämtat mina exempel på möjliga jaktparker från sydvästra Skåne, men genom att även i andra områden undersöka landskapet runt aristokratiska residens och nyläsa äldre texter borde det vara möjligt att spåra många fler tänkbara jaktparker. En dansk utgångspunkt för vidare undersökningar skulle kunna vara ruinen av det s.k. Erik Klippings jakthus, vid Grønbæk i mellersta Jylland (Traps Danmark VII(1): 426). Flera svenska utgångspunkter skulle kunna sökas i Östergötland. I stadgarna för Vadstena nunnekloster 1420 finns en bestämmelse om att nunnorna i fortsättningen ska slippa åsynen av hjortar. Uppgiften kan tolkas som att det fanns ett vilthägn vid klostret (Bernström 1964), kanske som en rest från den tid då nunneklostret ännu fungerade som Magnus Eriks-sons kungapalats. Kanske kan också någon av fornborgarna på Omberg i anslutning till Al-

vastra och den stora jordvall som ligger vid sätesgården Ulvåsa representera medeltida jaktparker.

Utgångspunkter för en arkeologisk fortsättning

Med denna artikel har jag velat fästa uppmärksamhet vid en tidigare inte beaktad fornlämningskategori i Skandinavien, nämligen den medeltida jaktparken. Till skillnad från äldre uppfattningar menar jag att det finns starka indicier för att det funnits jaktparker – och många sådana – i Skandinavien. Men Skandinavien's glaciala landskap, med otaliga skärgårdsöar och insjö-öar, har till följd att de är mindre synliga än i England, Tyskland och Frankrike. Många öar har fungerat som jaktparker även om det saknas materiella spår på platsen eller nerslag i samtida texter. Endast i de områden som saknat öar har regelrätta jaktparker, med vilthägn och dammar, blivit uppförda.

Men om medeltida jaktparker på allvar ska föras in i en arkeologisk debatt fordras inte bara platser med mer eller mindre starka indicier för vilthägn, utan också mer påtagliga belägg. Det blir alltså viktigt att försöka datera vallar, vallgravar, fördämningar och jaktstugor, liksom att försöka identifiera speciella hjortfällor som var karakteristiska element i många europeiska jaktparker. Förutom dessa direkta spår av jaktparker blir det också viktigt att studera mer indirekta spår av jakten som jaktvapen, jakthundar, konsumtion av hjortkött, användning av hjorthorn och utnyttjande av jaktmotiv i den medeltida bildkonsten. Dessa indirekta spår speglar i första hand jakt i allmänhet och kan vara svåra att knyta mer specifikt till jaktparker, men de kan likväl vara viktiga för att ge en bakgrund i diskussionen.

Ett klassiskt exempel på indirekta spår av

jakt är fynden från borgen Næsholm på nordvästra Själland, vilken användes från mitten av 1200-talet till mitten av 1300-talet. På själva borgbanken har flera direkta hundgravar påträffats med rester av jakthundar av greyhound-typ (Møhl 1961: 377 ff.). Bland matavfallet, som var kastat i vallgraven, har kunnat urskiljas många ben från vilt. Det vanligaste villebrådet var rådjur, följt av dovhjort, kronhjort, raphhöna, hare och älg (Møhl 1961: 392 ff.). Särskilt uppseendeväckande är fynden av ben från dovhjort, raphhöna och älg som inte fanns naturligt i Danmark under medeltiden. Dovhjortsbenen har tolkats som rester av jakt på den närbelägna Orø, som enligt ö-listan i Kung Valdemars jordbok hyste dovhjort, medan de få älgbenen har setts som spår av import från Sverige (Møhl 1961: 395 ff., 399). Båda tolkningarna är tänkbara, men det skulle också vara möjligt att villebrådet kom från en okänd jaktpark i anslutning till borgen.

Ett annat exempel på indirekta spår av jakt är fynden av kronhjortshorn i det medeltida Lund. Med tanke på att två sannolika jakt-parker i kunglig och ärkebiskoplig ägo låg mindre än 10 km från Lund är det inte oväsentligt att kronhjortshorn var ett dominerande råmaterial för horn- och benhantverk i staden. Fram till mitten av 1100-talet var kronhjortshorn helt dominerande och därefter fanns hjorthorn parallellt med ben från nötkreatur fram till och med 1300-talet (Christophersen 1980: 151 ff.). Eftersom kronhjortshorn blir uppättna på några dagar om de ligger ute i naturen, måste hornen ha kommit från skjutna djur eller från områden där man kunde samla upp hornen, det vill säga från vilthägn eller jaktparker. Utan att ha genomfört några undersökningar i de presumtiva jaktparkerna tyder alltså redan tillgången på kronhjortshorn i Lund på ett omfattande hjortbestånd i Dalby hage och Råften fram till och med 1300-talet.

Avslutningsvis vill jag framhålla att det är viktigt att skilja jakt i stora skogar från jakt i jaktparker. Den »vilda» jakten i egentliga skogar förekommer och har alltid förekommit i Skandinavien, medan den »domesticerade» jakten i jaktparker är ett mer begränsat fenomen. Stora kungliga jaktparker, som Dyrehaven vid Köpenhamn, Djurgården vid Stockholm och Ottenby lund på södra Öland tillkom alla på 1500- och 1600-talen, men jag menar att det också har funnits ett äldre, mindre synligt skikt av jaktparker i Danmark och Sverige. Att försöka spåra dessa äldre jaktparker innebär för mig att söka efter en ny fornlämningstyp, men också att försöka spåra ett nytt betydelsebärande rum i det medeltida landskapet. Liksom mer handfasta monument som kyrkor och borgar var jaktparken ett viktigt och omstritt element i det medeltida europeiska landskapet. Jaktparken var den tydligaste fysiska markeringen av en begränsad jakträtt och genom dess rumsliga avgränsning definierades även människor socialt. Bönder var tvunga att underhålla vilthägnen och att agera som drevkarlar, medan den närmast ceremoniella jakten i jaktparkerna var förbehållen furstar och aristokrati. Jakten var den yttersta formen av det höviska livet och jaktparken kunde därför uppfattas som ett paradiset på jorden. Men det var ett paradiset som också kunde utsättas för tjuvjakt – och kanske stenkastning – av de människor som inte hade tillgång till dess frukter. Det är detta betydelsemättade rum, med sina tydliga sociala och ideologiska associationer, som jag tror kan påvisas även i det medeltida Danmark och Sverige med hjälp av framtida arkeologiska undersökningar.

Min artikel har tidigare publicerats på engelska (*Paradise Lost. Looking for Deer Parks in Medieval Denmark and Sweden. Visions of the Past, Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*, edited by Hans Andersson, Peter Carelli & Lars Ersgård. Lund & Stockholm 1997). I samband med denna publicering på svenska har

citat på engelska översatts till svenska av författaren. Ett tack till Sanne Houby-Nielsen, Mats Mogren, Jörn Staecker och Jes Wienberg för kommentarer och tips.

Litteratur

- Aakjær, Svend (utg.) 1926–45 *Kong Valdemars Jordebog 1–3* udgivet af Samfund til Udgivelse af gammel Nordisk Litteratur. København.
- Andrén, Anders 1983 Städer och Kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia* 49: 1.
- Anjou, Sten G. 1928 En ljuskrona i Dalby Heligkorskyrka. *Fornvännen* 1928.
- Berg, Gösta 1976 Vilda djur. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 20. København.
- Bernström, John 1964 Kronhjort. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 9. København.
- Bernström, John 1969 Rådjur. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 14. København.
- Blomqvist, Ragnar 1951 *Lunds historia. 1 Medeltiden*. Lund
- Brault, Gerard J. 1985 Hunting and Fowling. *Dictionary of the Middle Ages* 6. New York.
- Bø, Olav 1961 Holmgång. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 6. København.
- Callam, Daniel 1968 Paradise, Western Concepts of. *Dictionary of the Middle Ages* 9. New York.
- Christophersen, Axel 1980 *Håndverket i forandring. Studier i horn- og beinhåndverkets udvikling i Lund c:a 1000–1350*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 4°, No 13. Lund.
- Christophersen, Axel 1981 Några reflexioner kring de högryggade åkrarna i Kungsmarken. *Ale* 1981: 3.
- Cinthio, Erik 1968 Kyrkorummet -- funktion och utsmyckning. Skånsk lantkyrka från medeltiden. *Sydsvenska Dagbladets årsbok* 1969. Malmö.
- Cinthio, Erik 1983 Dalby kungsgård. *Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens årsbok* 1983. Stockholm.
- Cinthio, Erik 1989 Benediktiner, augustiner och korherrar. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1987–88.
- Cinthio, Erik 1992 Dalby kyrkas stiftare och donatorer. En spekulativ bildtolkning. *Från romantik till nygotik. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson*. Stockholm.
- Cummins, John 1988 *The Hound and the Hawk. The Art of Medieval Hunting*. London.
- Diplomatarium Danicum* 2: 9 (1323–1327), udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1946. København.
- Eckardt, Hans Wilhelm 1979 *Herrschaftliche Jagd, bäuerliche Not und bürgerliche Kritik. Zur Ge-*

- schichte der fürstlichen und adligen Jagdprivilegien vornehmlich im südwestdeutschen Raum*. Göttingen.
- Ersgård, Lars 1980 Falsterbohalvön – En undersökning av medeltida agrar bebyggelse i sydvästra Skåne. *Ale* 1980: 3.
- Granlund, John 1962 Jakt. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 7. København.
- Hatto, Walter 1965–67 Jagd. *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike* 2.
- Hauck, K. 1963 Tiergärten im Pfalzbereich. *Deutsche Königspfalzen. Beiträge zur ihrer historischen und archäologischen Erforschung*, vol. 1. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 11 (1). Göttingen.
- Hempel, W. 1976–80 Jagd. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 5.
- Holmbäck, Åke & Elias Wessén (utg.) 1979 a *Svenska landskapslagar II. Östgötalagen och Upplandslagen*. Stockholm. 2 ed.
- Holmbäck, Åke & Elias Wessén (utg.) 1979b *Svenska landskapslagar IV. Skånelagen och Gotalagen*. Stockholm. 2 ed.
- Jeansson, Nils Ragnar 1961 Flygfotografier och fossila åkrar. *Svensk geografisk årsbok* 37.
- Karlsson, Lennart 1988 *Medieval ironwork in Sweden I–II*. Stockholm.
- af Klintberg, Bengt 1972 *Svenska folksånger*. Stockholm.
- Knutsson, Knut & Göte Paulsson (utg.) 1983 *Dalby Klosters intäktsbok 1530–1531*. Skånsk senmedeltid och renässans 10. Lund.
- Le Goff, Jacques 1980 Ecclesiastical culture and folklore in the Middle Ages: Saint Marcellus of Paris and the dragon. *Time, Work and Culture in the Middle Ages*. Chicago & London.
- Lindquist, Bertil 1938 *Dalby Söderskog. En skånsk lövskog i forntid och nutid*. Acta Phytogeographica Suecica 10. Stockholm.
- Mattisson, Ann-Christin 1986 *Medeltida nordiska borg- och sätesgårdarnas namn på -holm*. Arkiv för germansk namnforskning 17. Uppsala.
- Mogren, Mats & Jes Wienberg (red.) 1995 *Lindholmen. Medeltida riksborg i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology 17. Stockholm.
- Müller-Wille, Michael 1970 Bestattung im Boot. Studien zu einer nordeuropäischen Grabsitte. *Offa* 25/26.
- Möhl, Ulrik 1961 Oversigt over dyreknogler fra Næsholm. *Næsholm*, utg. av Vilhelm La Cour. København.
- Nitz, Hans-Jürgen 1988 Settlement Structures and Settlement Systems of the Frankish Central State in Carolingian and Ottonian Times. *Anglo-Saxon Settlement*, edited by Della Hooke. Oxford.
- Nordholm, Gösta 1937 Fornfida och medeltida åkrar i Kungsmarken. *Skånes natur. Skånes naturskyddsför- enings årsskrift* 24.

- Nymark, Lis 1988 Samsøs voldsteder. *Hikuin* 14. Højbjerg.
- Olausson, Michael 1995 *Det slutna rummet – om kultiska hägnader, fornborgar och befästa gårdar i Uppland från 1300 f.Kr. till Kristi födelse*. Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 9. Stockholm.
- Rackham, Oliver 1986 *The History of the Countryside*. London.
- Radtz, Philip A. 1969 *Excavations at king John's hunting lodge Writtle, Essex, 1955–57*. The Society for Medieval Archaeology, Monograph Series no. 3. London.
- Rasmussen, Holger 1962 *Jakt. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 7. København.
- Rausing, Gad 1971 Dalby, King Canute and Lund. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1969–70.
- Riddersporre, Mats 1998 Kungsmarken – ett landskaps-historiskt dokument nära Lund. *Ale* 1998: 2.
- Roberts, Edward 1995 Edward III's lodge at Odiham, Hampshire. *Medieval Archaeology* 39.
- Rowley, Trevor 1983 *The Norman Heritage 1066–1200*. London.
- Rowley, Trevor 1986 *The High Middle Ages 1200–1550*. London.
- Skansjö, Sten 1995 Lindholmen som riksfäste och länscentrum. *Lindholmen. Medeltida riksborg i Skåne*, red. Mats Mogren & Jes Wienberg. Lund Studies in Medieval Archaeology 17. Stockholm.
- Stamper, Paul 1988 Woods and Parks. *The Countryside of Medieval England*, edited by Grenville Astill & Annie Grant. Oxford.
- Steane, John M. 1985 *The Archaeology of Medieval England and Wales*. Beckenham.
- Thacker, Christopher 1985 Gardens, European. *Dictionary of the Middle Ages* 5. New York.
- J. P. Traps Danmark VII: 1, Viborg Amt. 1962. København. 5th ed.
- Trümpelmann, L. 1976–89 Jagd. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 5.
- Welin, Georg 1991 Dalby kyrkas grundläggning. Ett byggnadsarkeologiskt försök. *Ale* 1991: 4.
- Vretemark, Maria 1984 Prehistoric falconry in Sweden. Sachen Symposium Skara 1983. *Skrifter från Skaraborgs länsmuseum* 4.
- Young, Charles R. 1985 Forests, European. *Dictionary of the Middle Ages* 5. New York.
- Ziegler, Konrat 1949 Paradeisos. *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 18: 2. Waldsee.
- Åkerström-Hougen, Gunilla 1981 Falconry as a motif in early Swedish art. Its historical and art-historical significance. *Les Pays du Nord et Byzance*, edited by Rudolf Zeitler. Stockholm.

Skånelandslitteratur 1996

Bibliografi i urval

Sammanställd av Malmö stadsbibliotek

Arkeologi

Arkeologi allmänt

Alebo, Lena, Rösen, runor och ruiner : fornminnen i sydöstra Skåne. – Ystad, 1996. – 79 s. : ill.

Alopaeus, Harry, Koggen från Skanör. – (Populär arkeologi 14(1996): 2, s. 48–51 : ill.). – Skanörskoggen förliste utanför Falsterbo rev vid mitten av 1400-talet, påträffades 500 år senare av dykare från Fotevikens maritima forskningscentrum.

Andersson, Eva, Textilproduktion i arkeologisk kontext : en metodstudie av yngre järnåldersboplatser i Skåne / Eva Andersson ; med bidrag av Birgitta Hulthén, Carina Holm. – Lund, 1996. – 118 s. : ill. – (Report series / University of Lund, Institute of Archaeology ; 58). – Med sammanfattning på engelska.

Classon, Christer, Fornminnen i södra och västra Skåne : en vägvisare / av Christer Classon & Anders Dunér. – Malmö, 1996. – 128 s. : ill. – (Fornminnen i ...)

Karsten, Per, Norra Skåne – ett tidigmesolitiskt centrum? / Per Karsten & Bo Knarrström. – (Ale 1996: 4, s. 1–10). – Undersökning av området kring Pinnån.

Strömberg, Märta, Från dös till hällkista på Österlen : inhemsk utveckling eller förändring genom kulturkontakter? – (Österlen 1996, s. 5–14 : litt.)

Särskilda orters arkeologi

Bjuv:

Fornminnen i Bjuvs kommun / idé, text, bild

och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 10 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om gravhögen Åvarp och Munkakyrkan i Fälleberga.

Broby:

Persson, Elisabeth, Fornminnesinventering av Broby socken. – (Göinge hembygdsförenings årsbok 1996, s. 5–13 : kart.)

Burlöv:

Fornminnen i Burlövs kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 5 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om Kronetorp och Åkarp.

Dalby:

Eriksdotter, Gunhild, Dalby kungsgård : byggnadsarkeologisk undersökning : dokumentation över renoveringsarbetena 1994–95. – Lund, 1996. – 107 s., 8 vikta pl.-bl. : ill. – (Arkeologiska rapporter från Lund ; 17)

Eljaröd:

Ericsson, Anders, Domarringen i Eljaröd. – (Bilder från Eljarödsbygden 8(1996), s. 3–5)

Eslöv:

Fornminnen i Eslövs kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 9 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om gravfälten vid Stehag.

Foteviken:

Marinarkeologiskt utbildningsmaterial / Stiftelsen Fotevikens maritima centrum ; projektledare: Björn M. Jakobsen ; redaktörer: Mona Ahlm, Sven Rosborn ; vetenskaplig granskning: Christer Westerdahl. – Foteviken, 1996. – 430 s. med var. pag. : ill. – Ur innehållet: Navigation, vrakbesiktning, skeppsteknologi, undersökningsmetoder m.m. – Lösbladspublikation i ringpärm.

Helsingborg:

Fornminnen i Helsingborgs kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 9 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om Ättekulla, Fjärestad, Gantofta och Ottarps gravhögar.

Höganäs:

Fornminnen i Höganäs kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 9 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om högarna vid Himmelstorp och Björkeröd.

Hörby:

Fornminnen i Hörby kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 9 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om gravfält i Nunnäs, Fulltofta och Svensköp.

Höör:

Fornminnen i Höörs kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 8 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om offerkällan vid Hallaröd, Maglasäte gravfält och Yxnaholma.

Kullaberg:

Paulsson, Jenny, Gudinnan på Kullaberg / av Jenny och Jonas Paulsson. – (Kullabygd

1996, s. 96–100 : ill., litt.). – Om en kvinnofigurin, som offrades för ca 2500 år sen.

Kävlinge:

Fornminnen i Kävlinge kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 13 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om högar och gravfält vid Stenbocks vallar, Dagstorp, Särslöv, Furulund och Lackalänga.

Landskrona:

Fornminnen i Landskrona kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 10 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om gravhögar vid Rönneberga, Örja och Örenäs.

Lomma:

Fornminnen i Lomma kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 6 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. gravhögar vid Borgeby, Laxmans Åkarp och Fjellie.

Lund:

Askallén, Lundagård : arkeologisk förundersökning 1996 : Lunds kommun, Skåne / av Gunilla Gardelin ... ; med bidrag av Stanley Reed. – Lund, 1996. – 180, 28 s. : diagr., ill., tab. – (Arkeologiska rapporter från Lund ; 19). – Med text på svenska och engelska.

Carelli, Peter, På Kulturens bakgård : arkeologisk undersökning inför Vita husets tillbyggnad kv. Tegnér nr 1 Lund / Peter Carelli ; med bidrag av David R.M. Gaimster ... – Lund, 1996. – 160 s. : diagr., ill., tab. – (Arkeologiska rapporter från Lund ; 18). – Text på svenska, engelska och danska.

Fornminnen i Lunds kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 12 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om gravfält vid Västra Hoby, Kungsmarken och Hällestad.

Larsson, Stefan, Arkeologiska undersökningar i Lund 1890–1995 : bearbetning och publicering : övergripande projektbeskrivning. – Lund, 1996. – 59 s. – (Arkeologiska rapporter från Lund ; 15)

Malmö:

Fornminnen i Malmö kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 9 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om gravfält vid Husie, Fosieby, Lockarp, Västra Klagstorp, Sjötorp, Skumparp och Oxie.

Simris:

Stjernquist, Berta, Järnåldersgravar på Simris nr 10, Simris socken. – (Ale 1996: 4, s. 11–16 : ill., litt.)

Sjöbo:

Fornminnen i Sjöbo kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 8 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om en borgeuin vid Hägerholmen och en vid Beritzholm, Vintertisslekällan, Hallsbergs stenar och Oderhallskällan.

Skurup:

Fornminnen i Skurups kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 10 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om gravfält vid Rydsgård, Tor-sjö, Östra Vemmenhög och Abbekås.

Larsson, Lars, En ovanlig bronsåldersgrav i

Abbekås. – (Svaneholm : årsskrift 1996, s. 9–13 : litt.). – Skurups kommun.

Staffanstorp:

Fornminnen i Staffanstorps kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 6 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om gravhögar vid Uppåkra, Hjärup och Mölleberga.

Svalöv:

Fornminnen i Svalövs kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 10 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om gravfält vid Ekeshögarna, Norrehögarna, Tohögarna, Sireköpinge, Kågeröd och Torrlösa.

Svedala:

Fornminnen i Svedala kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 14 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om Rövarebacken, Vinningebacken, Askebacken, Dyssesten, Börringe och Lemmeströ kyrkoruiner.

Södra Sallerup:

Rosberg, Anette, En tidigneolitisk boplatz i Södra Sallerup / Anette Rosberg och Per Sarnäs. – (Elbogen 64(1996), s. 7–21 : ill., litt.)

Trelleborg:

Jacobsson, Ingela, Lilla boken om Trelleborg. – Trelleborg, 1996. – 24 s. : ill., kart.

Valleberga:

Lind, Bob, Solens skepp och Ales stenar : gudasymbol, astronomisk helgedom, sol-årskalender och solvisare. – Malmö, 1996. – 143 s. : ill., tab.

Ystad:

Fornminnen i Ystads kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 13 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om Disas ting, gravfält vid Ruuthsbo, Stora Köpinge, Löderup och Hagestad.

Vellinge:

Fornminnen i Vellinge kommun / idé, text, bild och layout: Christer Classon, Anders Dunér ; fackgranskning: Karin Bauman. – Lund, 1996. – 14 s. : ill. – (Fornminnen i ...). – Bl.a. om Falsterbohus, Skanörs slottsruin, gravfält vid Höllviken, Håslöv och Steglarp.

Österlen:

Broström, Sven-Gunnar, Nyfunna hällristningar på Österlen med Sveriges största hällristningsblock. – (Populär arkeologi 14(1996):4, s. 23–25 : ill.). – De flesta fynden i Gladsax och Järrestad samt Simrishamn.

Historia

Historia allmänt

Widding, Lars, Svenska äventyr / Lars Widding, Magnus Gerne, Åke Andersson. – Ny utg. – Sundbyberg, 1995, tr. 1996. – 189 s. : ill., kart. – Ur innehållet: 1487 – Nu stormar vi Glimmingehus. – 1658 – Snapphanarna – gerillan som slogs för ett fritt Skåne. – 1676 – Slaget vid Lund då 9000 stupade. – 1709 – Dansk blixtoffensiv, hela Skåne ockuperat. – 1710 – Slaget vid Helsingborg.

Orsander, Carl-Olof, Skåneländsk krönika.

D.1: Forntiden. – (Saxo 12(1996), s. 65–80 : ill.)

Medeltiden

Unionsdrottningen: Margareta I och Kalmarunionen / redaktör: Poul Grinder-Hansen.

– Stockholm, 1996. – 469 s. : ill. – (Föreningen Nordens årsbok ; 1997). – Text på svenska, danska och norska.

Nya tiden 1520–1900

Borg, Eskil, Ystad – en prövad stad under Horns krig. – (Ystadiana 1996, s. 142–158 : ill., portr., litt.). – I ett anfall på Christian IV:s Danmark skulle Torstensson anfalla från Jylland och Gustav Horn norrifrån infalla i Skåne. 1640-talet.

Häggman, Bertil, Skånes erövring : den lyriska efterskörden. – (Saxo 12(1996), s. 53–61). – Den svenska erövringen av Skåne har fått sitt lyriska nedslag i svensk poesi. Utdrag ur dikter av Samuel Columbus, Johan Gabriel Werving, Andreas Stobaeus och Carl Snoilsky.

Larsson, Anders, Slaget vid Borst. – (Säasä 54(1996), s. 22–23). – Borst ligger mellan Östraby och Öved i Färs härad. Här stod ett slag under Horns krig 1644–45.

Rausing, Gad, Några tankar och frågor kring dåtid och nutid. – (Limhamniana 1996, s. 45–52). – Några funderingar runt Skånes historia och hur dess hamnar fungerat genom tiderna.

Ruderstam, Claes, Vittsjöbygden under Horns krig 1644–45. – (Årsskrift / Vittsjö hembygdsförening 1996, s. 119–127)

Röndahl, Uno, Skåneland ur det fördolda : en upprättelse av de skåneländska frihetskämparnas minnen och historia : en studie av omnationaliseringens tragik. – Karlshamn, 1996. – 456 s. – Om villkoren för »en hoop bönder» i Skåne under en mer än 600-årig period av krig och bekymmer.

Sandström, Colibrine, Från Bäckaskog till kalmuckernas land. – (Säasä 54(1996), s. 28–31). – Om Birgitta Christina Scherzenfeldt, som följde sin man i fält under Karl XII:s krig.

Ulvros, Eva Helen, Fruar och mamseller : kvinnor inom sydsvensk borgerlighet

1790–1870. – Lund, 1996. – 440 s. : ill., tab. – Diss. Lund. – Med sammanfattning på engelska.

Wahlöö, Claes, Sexton hundra sjuttio sex : minnet av historien och historien om minnet : berättelse om ett krigets år och det blodiga slaget vid Lund / Claes Wahlöö & Göran Larsson ; med bataljplaner av Petter Lönegård. – Lund, 1996. – 247 s. : ill. – (Årsskrift / Gamla Lund ; 78)

1900-talet

Elmqvist, Sven-Åke, En malmöpojkes minnesbilder från krigsåren. – (Saxo 12(1996), s. 16–23)

Orostd – ofredsår / redaktörer: Maria Larsson, Eva Nyberg, Eva Sjögren. – Lund, 1996. – 231 s. : ill. – 27 privatpersoner berättar om egna upplevelser under ofredsåren 1939–1945.

Efter länssammanslagningen i Skåne vid års-skiftet 1996/97 har ett omfattande arbete lagts ned på de efterlämnade arkiven från Malmöhus och Kristianstads län. Målet har varit att samtliga arkivbestånd fram till sammanslagningen skall vara ordnade och förtecknade.

Sedan tidigare har länsstyrelsearkiven varit levererade till Landsarkivet fram till år 1900. Nu har huvuddelen av arkiven för de båda tidigare skånelänen levererats fram till den 30.6 1971. Undantagna är Lantbruks-, Länsbostads- och Fiskenämnadernas arkiv som finns kvar i länsstyrelsens arkiv i Malmö. De levererade arkiven omfattar ca fyra hyllkilometer handlingar. I bestånden ingår bl.a. länsarkitekternas arkiv med ritningar, fordonsregistret 1907–1972 samt handelsregistret för åren 1888–1971. Ett material av särskilt intresse är handlingarna kring mottagandet av de flyktingar som vid krigsslutet kom till Sverige med de Vita bussarna.

I stort sett hela Landsarkivets kart- och ritningssamling är nu sökbar i ett ADB-register. Registret omfattar ca 40.000 kartor och ritningar och ger en rad sökmöjligheter. Man kan exempelvis söka topografiskt eller på en viss arkitekt. Registret är för närvarande endast tillgängligt lokalt på Landsarkivet men avsikten är att det skall tillgängliggöras på en CD-ROM. Under senare år har en rad värdefulla arkitektarkiv levererats till Landsarki-

vet. Dit hör arkiven från arkitekterna Ingrid Hammarskjöld-Reis, Hans Westman och Karl Koistinen. Registret kompletteras fort-löpande. Hela kart- och ritningssamlingen förvaras i Depå Gastelyckan I på Porfyrvägen 19 i Lund. Där finns också kunnig personal som hjälper till med sökning och framtagning.

De mycket välbevarade godsarkiven från Vittskövle och Maltesholms gods har deponerats i Landsarkivet och för närvarande pågår arbetet med att ordna och förteckna dessa arkiv.

Svenska Sockerfabriks AB arkiv har blivit föremål för en genomgång och sökbarheten har därmed avsevärt förbättrats. Andra företagsarkiv som ordnats och förtecknats färdigt är IFÖ-verken och Svenska Cementförsäljningsaktiebolaget Cementa.

En rättelse

En läsare har uppmärksammat redaktionen på ett »vandringsspel» som kommer till uttryck i Ale 4 /98. Vittsjö kommuns vapen anspelar på en berömd händelse under Kalmarkriget då Gustaf II Adolf höll på att förolyckas genom att isen brast under honom. I texten anges att denna händelse inträffade år 1611. Det korrekta året är 1612. Sannolikt har felet på något stadium insmugit sig i beskrivningen av vapnet och sedan följt med senare återgivningar.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, forn-kunskap och be-skrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

Brev och manus till redaktionen adresseras till docent Gert Jeppsson, Vapen-kroken 38, 226 47 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 1999, 125 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattmästaren, l:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Landsarkivet, Box 2016, 22002 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Universitetslektor Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., l:e arkivarie Göran Larsson, Lund, sekr., konsult Anders Persson, S. Sandby, v.sekr., l:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, skattmästare, samt professor Hans Andersson, Lund, docent Lars Berggren, Lund, professor Björn Berglund, Lund, f.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, fil. dr Thomas Germundsson, Lund, docent Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdís Kristenson, Lund, professor Lars Larsson, V. Nöbbelöv, arkivchef Anders Salomonsson, Lund, länsantikvarie Leifh Stenholm, Karlskrona, professor Sven Tägil, Lund, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

LARS LARSSON & CHRISTIAN THEANDER

Stenåldersboplatser på havets botten

1

BERTIL KARLSJÖ Vilken är den rätta Brömse sten?

12

ANDERS ANDRÉN Det förlorade paradiset
– att söka efter jaktparker i det medeltida Danmark och Sverige

16

Skånelandslitteratur 1996

31

Aktuellt om arkivaliskt

36

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm.